Dr. V. V. Dholaroya

child Psychology

sem -2

Chepter 3-4-5
Materials

Scanned with CamScanner

Unit : III

* Social and Moral Development

* સામાજિક અને નૈતિક વિકાસ

- અર્થ અને વ્યાખ્યા
- સામાજિક વિકાસના તબક્કા
- સામાજિકરણની પ્રક્રિયાના ખ્યાલો
- સામાજિક વિકાસને અસર કરતાં પરિબળો
  - કુટુંબ
  - સમોવડિયા જૂથ
  - પ્રચારના માધ્યમો
  - શાળા

* Moral Development (નૈતિક વિકાસ)

- અર્થ અને વ્યાખ્યા
- નૈતિક વિકાસના તબક્કા
- નૈતિક વિકાસને અસર કરતાં પરિબળો
- ચારિત્ર્ય વિકાસ
- નૈતિક ધારણો અને નૈતિક સમાજનાં વિકાસમાં અંતરક્રિયા
- કિશોર અપરાધ અને યુવાનુનો

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Unit-3

Social and Moral Development

* [illegible]

* સામાજીક વિકાસનો અર્થ સમજી. તેની અવસ્થાઓ સમજવી

પ્રસ્તાવના :-

મનુષ્ય એક સામાજિક પ્રાણી છે અને તેને બીજા લોકોના સામાજિક સહવાસ અને સાહચર્ય ગમે છે. સારાંશ અને મારા જણાય છે કે માનવીના જીવનના બધા મોટા આનંદોમાંનો એક આનંદ અન્ય લોકો સાથે પ્રસન્નતાપૂર્વક સાથે જીવવાનો છે. મનુષ્ય પોતાના સમગ્ર જીવન દરમિયાન સામાજિક શિક્ષણ મેળવતો જાય છે અને સામાજિક વર્તનની એક સર્વમાન્ય વર્તનવાળા પોતાનામાં વિકસાવે છે. જે વ્યક્તિનો સામાજિક વિકાસ થાય તો જ કો અને કો કહે છે તેવા માનવ-માનવ વચ્ચેના સંબંધો, સહઅસ્તિત્વ, સહકાર અને સમાયોજન સાકારરૂપ ધારણ કરી શકે; જે સામાજિક વિઘટન ટકાવી રાખવાની પૂર્વશરતો છે. વ્યક્તિના સામાજિક વિકાસ પર આધુનિક મનોવૈજ્ઞાનિકોથી માંડીને રાજનીતિજ્ઞો તથા ઉદ્યોગપતિઓ જેવાં વિભિન્ન ક્ષેત્રોના અનેક નિરીક્ષણો લાગુ પડે છે કારણ કે વ્યક્તિનો યથાર્થ સામાજિક વિકાસ જ વિશ્વસંસ્કૃતિને બચાવી શકશે.

કો અને કો જણાવે છે કે જેમ જેમ બાળકની સંખ્યાની દૃષ્ટિએ અનેક લોકોના સામાજિક પરિચયમાં આવતું જાય છે તેમ તેમ તેનો સામાજિક વિકાસ ઘણો ઝડપી થવા લાગે છે. બ્રુઇસ લેંગફોર્ડ કહે છે કે મોટા ભાગનાં બા બાપો બાળકને [illegible]

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

સરકારી સરકારવડી રીતે રહેતાં શીખે. આ રીતે બંનાં બાળકના સામાજિક વિકાસનું નિરીક્ષણ મહત્વનો મુદ્દો બની રહે છે.

સામાજિક વિકાસ શું છે અને જન્મથી માંડીને બાલ્યાવસ્થાના અંત સુધીમાં બાળકનો સામાજિક વિકાસ કેવી રીતે થાય છે એ પણ ઘણો મહત્વનો ગણી શકાય. સામાન્ય રીતે એમ કહી શકાય કે વ્યક્તિ જ્યારે સમૂહ કે જૂથનાં ધારાધોરણો, નીતિનિયમો કે રીતરિવાજો અપનાવીને પોતાના સમાજ સાથે એકરૂપતા અને સહકાર અનુભવે ત્યારે સામાજિક વિકાસ કરેલાય.

જુદા જુદા મનોવૈજ્ઞાનિકોએ સામાજિક વિકાસની જે વ્યાખ્યાઓ આપી છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

વ્યા : "સામાજિક વિકાસ એટલે સામાજિક સંબંધોમાં પરિપક્વતા મેળવવી."

- હરલોક

વ્યા : "વ્યક્તિ પોતાના સામાજિક વાતાવરણને અનુરૂપ બની તેની સાથે સમાયોજન સાધે તેનું નામ સામાજિક વિકાસ."

- જેમ્સ ડ્રેવર

વ્યા : "સામાજિક વિકાસ એટલે પોતાની અને બીજા લોકો સાથે સમાયોજન સાધવાની ક્ષમતાનો વિકાસ"

સામાજિક વિકાસની અવસ્થાઓ

1. સામાજિક વર્તનની શરૂઆત (જન્મ થી ત્રણ માસ)

બાળક જન્મે ત્યારે સામાજિક વર્તન કરતું નથી. તેને સામાજિક વર્તન કરતાં શીખવું પડે છે. નવજાત શિશુની પ્રથમ સામાજિક અંતરક્રિયા પોતાની માતા સાથેની હોય છે. ત્યાંથી બાળકમાં સામાજિક વર્તનનાં બીજ નખાય છે. બે મહિનાની ઉંમર પછી બાળકમાં કેટલીક પ્રતિક્રિયાઓ જોવા મળે છે, જે સામાજિકતાનું સૂચન કરે છે. એ ઉંમરે બાળક આંખોના હલનચલન દ્વારા બીજા લોકો પર પોતાની દૃષ્ટિને કેન્દ્રિત કરે છે.

2. 6 થી 12 માસની અવસ્થા

6 થી 12 માસના બાળકના સામાજિક વિકાસમાં પ્રગતિ થાય છે. એટલે બાળક માતાને ભેદ સ્મિત કરે છે. તે અપરિચિત વ્યક્તિને ઓળખી કાઢે છે અને તેનાથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરે છે. આમ પરિચિત અને અપરિચિત લોકો વચ્ચેની ભિન્નતા તે આ ઉંમરે સમજવા લાગે છે.

બાળક જે પ્રક્રિયાઓથી પસાર થઈને સામાજિક વિકાસ સાધે છે તેને સમાજીકરણ કહેવાય. સમાજીકરણની પ્રક્રિયા બાળકને આત્મ-કેન્દ્રિતમાંથી સમાજકેન્દ્રિત બનાવે છે. બાળકનું પ્રારંભિક પશુતુલ્ય વર્તન સમાજીકરણ દ્વારા સામાજિક વર્તનમાં પરિવર્તન થવા લાગે છે. બાળકના વયવિકાસની સાથે સામાજિક વિકાસનું ક્ષેત્ર વિસ્તૃત બનતું જાય છે. પ્રથમ કુટુંબ સાથે પરિચય માં આવ્યા પછી બાળક પડોશી બાળકો સાથે

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

પરિચય કેળવે છે. પાંચેક વર્ષની ઉંમરે શાળામાં દાખલ થયા પછી ત્યાંનાં અન્ય બાળકો અને શિક્ષકોના સંબંધમાં આવે છે, જે બાળકના સામાજિક વિકાસનું ઝડપી બનાવે છે. શાળાના શિક્ષકો અને સહાધ્યાયીઓની વિચારસરણીથી બાળક બાળકના સામાજિક વર્તનમાં ભેળા થતે છે.

3. 13 થી 17 માસની અવસ્થા

આ સમયગાળા દરમ્યાન બાળકમાં ઝઘડાખોર વધારે જોવા મળે છે. તે બીજાઓની નકલ કરતા થાય છે. ગમતી વસ્તુ લેવા પરંતુ તેની પાસે જવા માટે રડે છે. ગમતી વસ્તુ પાસે જતી જ્યારે તેને રોકવામાં આવે ત્યારે બાળક પોતાની લાગણીઓ રડીને વ્યક્તિઓ સહકારમાં રહેવું ગમે છે.

4. 18 માસથી 2 વર્ષની અવસ્થા :

18 માસ અને બે વર્ષની ઉંમર વચ્ચેનું બાળક ખૂબ મારેછે કે ધડબડાટ કરે છે. કરવું એ બાળકનું સામાજિક વર્તન છે. બે વર્ષના બાળકને બીજાના સાથ ગમે છે. તે વડીલોના ધ્યાનમાં ખલેલ કરે છે. તે પોતાની આજુબાજુ થતાની પ્રવૃત્તિઓનું અનુકરણ કરે છે.

5. 3 થી 5 વર્ષની અવસ્થા :

બાળક ત્રણ વર્ષની ઉંમરનું થવા દ્વારા એકલા એકલા રમવાનું પસંદ કરે છે. અલબત્ત, બીજાના કરતાં વિષેની સભાનતા એ ઉંમરે તેનામાં પાંગરતી જોવા મળે છે. ચાર વર્ષે

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

બાળકમાંથી સ્વાર્થી વલણ ઓછું થાય છે. 'હું પણાં' ની વૃત્તિ ઘટી જાય છે. તે સહકાર આપવા છે.

6. 6 થી 11 વર્ષની અવસ્થા :-

6 થી 11 વર્ષની ઉંમર દરમિયાન બાળકના વર્તનના સારા-ખરાબની પણ વિવેકી સમજણ ખીલે છે, આમ છતાં તે મુક્ત રીતે વર્તવાનું પસંદ કરે છે. તે પોતાને ફાવે તેમ વર્તે છે. તે શાળાના વર્ગમાં શિક્ષકની અનુપસ્થિતિમાં ઘોંઘાટ કરી બોલે છે, ખૂબ અવાજ કરે છે. 11 વર્ષની ઉંમરના બાળકમાં મુગ્ધતાની ચરમ સીમા જોવા મળે છે. આ ઉંમરે બાળક બીજા સાથે મિત્રતા બાંધીને જૂથ જમાવે છે. ખરેખર આ ઉંમરને ટોળી બાંધવાની ઉંમર કહેવાય. મનોવૈજ્ઞાનિકો યથાર્થ કહ્યું છે કે સગાંવહાલાં જૂથ અરીસારૂપ હોય છે. ટોળીના સભ્યો મરજી ફાવે તેમ પોતાના વરુ બીજાનું ધ્યાન ખેંચવા મથે છે. તેઓ જણાવે છે કે છઠ્ઠા વર્ષે બાળક બડાઈ મારે છે. ટોળીમાં બાળક નાગરિકતાના પાઠો શીખે છે. તે સામાજિક સહકાર - સહવાસની અનિવાર્યતા સમજવા માંડે છે.

7. 12 થી 18 વર્ષની અવસ્થા :-

12 થી 18 વર્ષ સુધીની ઉંમર દરમિયાન જાતીય અંગોનો વિકાસ થાય છે અને તારુણ્યપ્રાપ્તિ થાય છે. હવે બાળક ઘર અને કુટુંબના બંધનમાંથી સ્વતંત્ર થવા ઇચ્છે છે. તેની વાણી, કલ્પના અને બુદ્ધિ વિકસે છે. તેનામાં જૂથપ્રવૃત્તિ, પરોપકાર, ત્યાગ-વારસા અને સ્વતંત્રતાની વૃત્તિઓ ખીલે છે. હવે બાળક તરુણ બને છે. તેથી વિજાતીય

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

બાલ્યાવસ્થા વધે છે. તે વધુ ને વધુ કુશળતાવાળી થતી છે. 14 વર્ષની વય સુધી બાળકની બુદ્ધિશક્તિ વધતી રહે છે.

મોર્ગન સામાજિક વિકાસના ચાર તબક્કાઓ આ પ્રમાણે બતાવ્યા છે :

1. સામાજિક વર્તનનાં બુનિયાદી ધોરણોની જાળવણી અને અમલીકરણ - બધી ઉંમરે કહેવા માંગે છે કે બીજાને દુઃખ અને નુકસાન ન કરાય. પરવાનગી સિવાય બીજાની વસ્તુ ન લઈ શકાય વગેરે બાળકને શીખવવું જોઈએ.

2. વિનયશિષ્ટતા - બાળકને વિનમ્રતાનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ, વડીલોને માન આપવાં શીખવવું જોઈએ.

3. પરિપૂર્ણ સામાજિક અંતરક્રિયા - બાળકને વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં સામાજિક આપ-લે કરતું કરવું જોઈએ.

4. બીજાને યોગ્ય રીતે સમજવાની સૂઝના વિકાસ - બાળકનો અનુભવ વધતો જાય છે તેમ અન્યને સમજવાની સૂઝનો વિકાસ થાય છે.

લૂઈસ લેંગફોર્ડ કહે છે તેમ, બીજા બધા પ્રકારના વિકાસની જેમ બાળકોનો સામાજિક વિકાસ વેગ પકડે એ માટે બાળક વિકાસના ક્ષેત્રે કામ કરનારાઓએ યોજનાબદ્ધ માર્ગદર્શન આપવા કર્તવ્ય બજાવવું જોઈએ. વળી તેઓ કહે છે કે

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

બાળકના સામાજિક વિકાસનો સાચો પ્રારંભ બાળક જ્યારે લોકો સ્વ-પહેલાં વર્ષનો તફાવત પારખવા લાગે છે ત્યારથી થાય છે. બાળકની સામાજિક સભાનતા સાથે સલામતીની લાગણી સંકળાયેલી છે. બાળકના સાર્વત્રિક વિકાસ માટેનાં બધાં સૂત્રનો તેના સામાજિક વિકાસને પણ લાગુ પડે છે. બાળસંભાળ લેનાર વ્યક્તિ બાળકમાં જેટલો વિશ્વાસ પેદા કરી શકશે તેટલો બાળકનો સામાજિક વિકાસ સારો થશે.

કો સ્વ કો જણાવે છે કે જે બાળકમાં સારી સામાજિક ટેવો ખૂબ સરળતાથી વિકસાવી શકાય તો તેનામાં સંતોષકારક સામાજિક અનુકૂલન વિકસી શકશે અને પછી કોઈ પણ પ્રકારના વિપરીત સંજોગોનો મુકાબલો કરવામાં તે પાછું નહિ પડે. બાળકને બીજાં બાળકો સાથે હળતાં મળતાં થો. એથી તેનામાં જૂથ સાફલ્યોનો ગુણ વિકાસ પામશે. બાળક જેટલા અસરકારક સામાજિક વાતાવરણ વચ્ચે ઉછેર પામશે તેટલો તેનો સામાજિક વિકાસ થશે.

* સમાપન

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

સામાજીક વિકાસની પ્રક્રીયાના પાસા સમજાવો.

ઉત્તર :→ સામાજીક વિકાસની પ્રક્રીયાના પાસાઓ નિચે મુજબ સમજાવવામાં આવ્યા છે.

* પ્રસ્થાવના

બાળકના સામાજિક વિકાસની પ્રક્રીયા અનેક સ્વરૂપોમાં વ્યક્ત થાય છે. આમાના કેટલાક સ્વરૂપો બાળકના વ્યક્તિત્વ ઉપર ગાઢ અસર કરે છે. બાળકના અન્ય સાથેના સંબંધો મૈત્રીપૂર્ણ છે કે અથડામણ, તે દરીક્રાઈની ભાવનાથી પ્રભુત થાય છે કે સહકારથી કામ કરે છે તેમ જિજ્ઞાસા શિખવવામા તેમજ અને દાદાગીરી કરવામા આનંદ મળે છે કે તે સહાનુભુતિ વ્યક્ત કરે છે, તે નકારાત્મક વલણ દાખવે છે કે અશોકિત છે આ દરેક પાસાનો વ્યવસ્થિત સ્વરૂપમા વિકાસ થાય છે. સામાજિક પુખ્તતા પ્રાપ્ત કરવાની દીશામાં દરેક અવસ્થાએ બાળકના સામાજીક પ્રતિભાવોને આ પાસાઓ અસર કરે છે.

* મુદ્દાઓ

1. નકારાત્મક કે વિરોધી વર્તન
2. આક્રમક વર્તન
3. સ્પર્ધા અને સહકાર
4. સહાનુભુતિ

ઉપરના મુદ્દાઓને નિચે મુજબ દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

(1) નકારાત્મક કે વિરોધી વર્તન

પોતાની વાત સાચી મનાવવા, વર્ચસ્વ સાબિત કરાવવા કે પોતાનો કક્કો ખરો કરાવવા પાછળ બાળક જીદ પકડે છે. ખૂબ બરાડા પાડી વિરોધ વ્યક્ત કરે છે. કોઈનું જરાપણ સાભળતો નથી. વિરોધ કરવો એ સામાન્ય વલણ છે. છતા કેટલીક વખત આવું બાળક તેની સાથે કેવી રીતે વર્તન કરવું તેની માતાપિતાને મુજવણ કરાવે છે.

નકારાત્મક વલણ પરીસ્થિતિનું પરીણામ છે. બાળકને વારંવાર રોકટોક કરવામાં આવે કે શિસ્તનું કડકપણે પાલન કરાવવામાં આવે ત્યારે તે વિરોધ કરવા પ્રેરાય છે. ઘરની રોજીંદી પ્રવૃતિઓ વિષે બાળક નિયમિત હોતુ નથી. આથી માતાપિતા તેને ટોકે છે. જ્યાં વધારે નિયમણો હોય ત્યાં બાળક વધારે વિરોધી બને છે. બાળકની ક્ષમતામાં, પ્રવૃતિઓમાં દખલ કરવાથી તે ખિજાય છે શક્તિ ઉપરવટ કામ કરવાથી પણ તેને અણગમો થાય છે.

ચાર વર્ષની ઉમરથી બાળકમાં નકારાત્મક વલણ ઘટે છે. પોતાની પાસે કેવા વર્તનની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે તે શીખે છે. તેથી માતાપિતાની સુચનાઓ પાળે છે. તેને પણ ભાન થાય છે કે માંગણીઓ સ્વીકારવા કે જીદ કરતા બીજા વધારે સારા માર્ગો છે. ઉપરાંત બાળકની માંગણીઓ કેવી રીતે સંતોષવી એ પણ માતાપિતા વધારે સમજતા થયા હોય છે, તેથી તે યુક્તિપુર્વક કામ કઢાવે છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

② બાળકનું આક્રમક વર્તન

પ્રવૃતિઓમાં અવરોધ ઉત્પન્ન થવાને લીધે કે આશાભંગને કારણે બાળમાં આક્રમક વર્તન જોવા મળે છે. શિક્ષા કરવામાં આવતા તે વધારે આક્રમક બને છે. આક્રમક વલણ મારામારી, દાદાગીરી, ઝૂંટાઝૂંટી, ચિઢવાટ, ઈર્ષ્યા વગેરે અનેક સ્વરૂપે વ્યક્ત થાય છે.

આક્રમક વર્તન ઉત્પન્ન થવાના અનેક કારણો છે. સમૂહમાં રમવાને કારણે બાળકમાં આ વૃતિઓ અન્ય મિત્રો કે ભાઈબહેનોની સાથે વૃતિઓ સંઘર્ષમાં આવે છે એકની પાસે બે વસ્તુઓ હોય તે બિજાને જોઈએ, એક બાળકને માતાએ ખોળામાં બેસાડયું હોય ત્યારે બીજુ કહે મારે પણ બેસવું છે. જેમ બાળકના સામાજીક સંસર્ગોનું વર્તુળ વિસ્તરે છે તેમ સંઘર્ષના કારણો પણ વધે છે. પરસ્પર મિત્રો વચ્ચે ઝઘડવાના બનાવો વારંવાર બને છે. ચીન કહે છે, મિત્રો વધારે પરસ્પર ઝઘડે છે અને પરસ્પરના ઝઘડા વધારે મૈત્રિપુર્ણ હોય છે. આ ઉમરે ઝઘડો એ મૈત્રિનું, સામાજીક આંતરવ્યવહારોનું સ્વરૂપ છે. ઘણીવાર પોતાનો માલિકી, હક્ક સ્થાપવા, ઉચ્ચતા બતાવવા કે પોતાની પ્રત્યે ધ્યાન આકર્ષવા પણ બાળક આક્રમક વલણ અખત્યાર કરે છે. શું થાય છે તે નાખુશી જોવા ખાતર કે ઈર્ષ્યા વ્યક્ત કરવાના માર્ગ તરીકે તે બિજા બાળકોની પ્રવૃતિઓમાં દખલગીરી કરે છે. સામાજીક સંબંધોમાં નિષ્ફળતા અનુભવતું બાળક પણ કોઈવાર આવું કરે છે. માતાપિતા વર્તનના અનુકરણરૂપે પણ બાળક આક્રમક નિતિ અમલમાં મુકે છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

આક્રમક બાળક હુમલો કરે છે. હુમલો કરવામાં તે હાથ, પગ, દાંત વગેરેનો ઉપયોગ કરે છે. ક્યારેક તે વધારે હીંસક બને છે. અવાજ લેવા, સતત મમત ના પસંદગી બતાવવી, મશ્કરી કરવી તેમજ ગાળ દેવી વગેરે આક્રમણ કરવાની જીદી રીતો છે.

③ સ્પર્ધા અને સહકાર

જ્યારથી બાળક સક્રિયપણે અરસપરસની પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લઈ શકે છે ત્યારથી તેમનામાં હરીફાઈ અને સહકારના વલણ દેખાય છે. હરીફાઈમાં અનેક બાળકો સ્વતંત્રપણે એક ધ્યેયને પહોંચવા અને બીજાને હરાવવા પ્રયત્ન કરે છે, જ્યારે સહકારમાં બધા સંયુક્ત પણે મહેનત કરે છે.

હરીફાઈ સ્પર્ધામાં બીજાઓથી આગળ વધવાની ઇચ્છા હોય છે તેથી તે સામાજિક વ્યવહારનું સ્વરૂપ છે. ચાર માસની ઉમર પહેલા બાળકમાં ભાગ્યે જ હરીફાઈની ભાવના જાગ્રત થાય છે. આ ઉમરે બાળકો હું તારાથી મોટું છે મારી પાસે તારા કરતા વધારે સારું રમકડું છે. આજે મારી વરસાદ છે એમ કહી પોતાનું મહત્વ બતાવે છે. વધારે પાયાળ બાળકો આ ઉમરે સરસાઈ ભોગવે છે. એક બાળક કહે મારી પાસે પાંચ પૈસા છે. બીજો કહે મારી પાસે દસ છે. ભોલાયાલીમાં આકડો સો, હજાર, લાખ, કરોડ, અબજ સુધી પહોંચે છે અને જેને સંખ્યામક શબ્દો આવડતા હોય તે જીતે છે. ૬ વર્ષની ઉમરે બાળકમાં સરસાઈ મેળવવાની ભાવના ખુબ તીવ્ર હોય છે. અને દરેક બાબતમાં જાવામાં, દોડવામાં પોતે આગળ રહે એવો આગ્રહ રાખે છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

અરસિક અને કરાળાભરેલી લાગતી પ્રવૃતિમાં સ્પર્ધાનું તત્વ દાખલ કરવાથી બાળક પ્રયત્ન કરવાથી ઉત્સાહીત થાય છે આગળ આવવાના ઉદ્દેશ્યથી પણ બાળક સર્વશક્તિઓથી પ્રયત્ન કરે છે. આમ બાળકને પોતાની શક્તિઓનો ખ્યાલ આવે છે. અને તેનું સાચું હીર પ્રગટ થાય છે.

④ સહાનુભૂતિ

સામાજીક સંબંધો બાંધવામાં સહાનુભૂતિ અને બંધુભાવ અગત્યનું તત્વ છે. જ્યાં સુધી બીજી વ્યક્તિના સુખ કે દુઃખ માન-અપમાન કે વ્યથા અને સંતોષના ભાવો અનુભવવાની સંવેદશીલતા વ્યક્તિમાં આવતી નથી ત્યાં સુધી તે તેની સાથે કોઈપણ જાતના સામાજિક સંબંધથી જોડાઈ શકે નહી.

સહાનુભૂતિ અનુભવવાના લક્ષણો બે વરસની અંદર બાળકમાં દેખાય છે ખરા, પરંતુ તેનું ક્ષેત્ર મર્યાદીત છે. જે અનુભવો બાળકને થયા નથી તેવા અન્યને થતા અનુભવો વિશે સમભાવ અનુભવવો તેને માટે મુશ્કેલ છે. દા.ત. કોઈ બાળકની હાંસી ઉડાવવામાં આવે અને તે ચિંતાતુર બને. પરંતુ પોતાને આવા અનુભવો ન થયા હોય તો તે અન્ય બાળકને થતા આ અનુભવોનું સંવેદન કેવી રીતે સમજી શકે ? ઉપરાંત સમભાવ અનુભવવાની શક્તિ તેના ભૂતકાળના અનુભવો ઉપર પણ આધાર રાખે છે. આથી પુખ્ત માણસમાં જે પરિસ્થિતિ સ્વભાવ પ્રેરે છે, તેમના દુઃખનું કારણ દુર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

સાંત્વન આપે છે તેના દુઃખ વિષેની ખબર વડીલોને આપે છે. મોટી ઉમરના બાળકમાં પરિસ્થિતિને સમજવાની શક્તિ વધારે હોય છે, તેથી તેઓ ખાસ કરીને મિત્રો તરફ સહાનુભૂતિ વ્યક્ત કરે છે.

* સમાપન :-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

* સામાજીક વિકાસને અસર કરતા પરિબંધો

(1) કુટુંબ

પ્રસ્તાવના :-

સામાજિક - આર્થિક વિકાસની દ્વારા પરિવારો અસર કરતા હોય છે. વ્યક્તિના જન્મથી મૃત્યુ સુધીમાં અનેક પ્રકારના પરિવારોની સામને નેતા ઉપર પડે છે. કુટુંબ પરિવારો વ્યવસ્થિત સાથે ગુંથાયેલા હોય તેને જુદા પાડી શકાતા નથી અથવા તે દૂર કરી શકતા નથી. બાળકના વિકાસમાં તેની જરૂર પડે છે. બાળકના સામાજિક અને આર્થિક વિકાસ માટે મુખ્ય પરિવારો છે.

1. કુટુંબ
2. મનોરંજનાત્મક વિકાસ

1. કુટુંબ :-

જન્મ સાથે જ બાળક સૌથી પહેલું કુટુંબનું સભ્ય બને છે. અને તેની પ્રથમ અંતરક્રિયા માતા સાથે થાય છે. આ સાથે મુખ્ય સ્થ બાબતો સંકળાયેલી છે. (1) બાળક માતા-પિતાની અંતરક્રિયાની રીત (2) બાળક ભાઈ-બહેનોની સંખ્યા (3) કુટુંબનો પ્રકાર અને બાળકી સાથેની તેમની વ્યવહાર

1. બાળક માતા-પિતાની અંતરક્રિયાની રીત :- બાળકમાં બીજા તમામ પ્રકારના સંબંધોમાં બાળક અને માતા-પિતા વચ્ચે સંબંધો મુખ્ય અને વિશિષ્ટ પ્રકારના હોય છે. કારણ કે બાળક દ્વારા લાંબો સમય માતા-પિતા સાથે રહે છે. તેથી બાળકના વિકાસમાં માતા-પિતાની ભૂમિકા

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

મદદની ગણે છે. કુટુંબમાં બાળકની આસપાસ માતા-પિતા સિવાય પણ બીજા અન્ય કીમ છે. દા.ત. દાદા, દાદી, કાકી, કાકા, બીજા ભાઈ-બહેન વગેરે તેની સંભાળ આપી પણ અભિવૃદ્ધિ પામે છે.

કુટુંબની વ્યક્તિઓની બાળક સાથેની વ્યવહાર રીતની સ્વભાવ, બાળકની જરૂરિયાત પૂરતાની પદ્ધતિ અને બાળકની સંભાળ તેના અવસ્થા વિકાસ પર અસર કરે છે. આ બધા દ્વારા એક જુદા જ પ્રકારનું વાતાવરણ ઉભું થાય છે. જુદા-જુદા કુટુંબમાં આ વાતાવરણ અલગ-અલગ હોય છે. કુટુંબની વ્યક્તિઓ અલગ હોય છે. તેથી કુટુંબનું વાતાવરણ એક જુદુ જ વર્તુળ રચે છે. જે કુટુંબમાં માતા પિતા સાથેની સંપર્ક અને અભિવૃદ્ધિ સારા થાય હોય તેવા બાળકોમાં માતા-પિતાના વિચારો, વલણો, મૂલ્યો, માન્યતાઓ અને વર્તન નક્કી કરી-એકે એકે સંકલન થાય છે. પૂરેપૂરી સમાજ રચનાના, રચનાના અને આંતરિક મૂકત અભિવ્યક્તિને મુખ્યપણે રાખે છે. બાલ્યાવસ્થા સમાજ વિકાસની સંભાળ કુટુંબ માટે સંતાન ઉછેરની સંતાન આપવી, આર્થિક રહેવું વગેરે પર ભાર મૂકે છે.

માતા-પિતાના પ્રેમ દ્વારા બાળકમાં વિશ્વાસના, પ્રામાણિકતા આવે છે. તે સંકીર્ણ વગર પીડાની ઉદ્ભવતા સમસ્યા, માતાપિતાને કહી શકે છે. સ્વસ્થ અભિવ્યક્તિની સંકીર્ણતા સ્વભાવ, સંતુલિત કુટુંબ થાય છે. બાળકમાં સહકાર આપવો વૃત્તિને મદદ કરવી, આવુ

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

વીત્યું, જેની હકારાત્મક નોંધ કેળવાય છે. જે તેના જીવનમાં ખૂબ ઉપયોગી બની છે. આમ કરીને પુત્રી માતા જેની બની પુત્ર પિતા જેવો બનવા ઈચ્છે છે. બે માતા-પિતા સાથેની અભિરુચિના તફાવાત્મક કોય તો તેમની જરૂરિયાત પ્રમાણે મળે તેની બીજા વ્યક્તિ તરફ વધારે ઈચ્છા અનુભવે છે. માતા-પિતા કિંમત, તાપ અને ગુસ્સાવાળા કોય તો બાળકોમાં પણ તેવા પ્રકારના ભાવનું સંક્રમણ થવાની શક્યતા રહે છે. દરેક વખત માતા-પિતાને તેમના બાળકો દિકકારતા હોય છે.

બાળઉછેરની પંક્તિ શૈલીઓ
કિશોરાવસ્થા અને સમાજીકરણ માટે માતા-પિતા ચાર શૈલીઓ અપનાવે છે.
(1) અધિકારવાદી - આપાયુક્ત શૈલી
(2) લાડ લડાવવાની જુલ્મવાળી શૈલી
(3) અધિકૃત અને પારસ્પરિક શૈલી
(4) ઉપેક્ષક - સામેલગીરી વિનાની શૈલી

(1) અધિકારવાદી - આપાયુક્ત શૈલી :- માતા-પિતા સખત કડક અને આપાયુક્ત અભાવાદી કોય તો બાળકો પોતાના વિચારો સમસ્યાઓ, જરૂરિયાતો રજૂ કરી શકતા નથી દરેક વખત માતા-પિતા કડક શિક્ષા પણ કરતા હોય છે. બાળકને મારવું, ઓરડામાં પૂરી દેવું, ભુખ્યું રાખવું વગેરે પ્રકારની શિક્ષાથી બાળકો નિર્દય શકિત અને સામાજિક સમતા ગુમાવી દે છે. બીજા વ્યક્તિની સંપર્ક કરવાનું ટાળે છે. અને સમાજમાં આગળ આવી શકતા નથી તેથી હંમેશા બીજા કોઈ શોધે વર્તન

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

કરે છે. અને કુલ વર્તન ચીડ કેળવાય તે શિક્ષા દીધ છે. તેથી સામાજિક રીતે સ્વયં સ્થાન રહિત બની સામાજ રીતે અયોગ્ય બાળકોની માનસિક વિકાસ રૂંધાય છે.

(2) લાડ-લડાવવાની ફુટરાટવાળી શૈલી :- આમાં કરીને માતા-પિતાનું એકનું એક બાળક હોય ત્યારે વધુ લાડ-પ્યારમાં તે બાળક તીક્ષ્ણ વધારે પડતુ મહત્વાકાંક્ષી, જિદ્દી, આક્રમકતાવાળી અને અહંકારની ભાવના વગેરેનું ઘણાં શકયતા રહે છે. આવું બધેથી ન કીધાથી ત્યારબાદના, મદદ કરવી, સ્વીકારે રહેવું જેવી તરફેણ સ્વીકાર્ય બની બની મા-બાપ પોતાનો અધિકાર ચલાવવાનું ટાળે બાળક પર નિયંત્રણ ન મુકે તેથી બાળક સ્વાર્થીપણાં અને આક્રમક વર્તન કરે છે. અને જવાબદારી ટાળે છે.

(3) અધિકૃત અને પારસ્પરિક શૈલી :- આ શૈલી માં બાપ અને બાળકના વચ્ચે કડીને ચાલી રહી છે. કેટલાક માતા-પિતા બાળકની પોતાના પિયારી, દુલારથી, જરૂરિયાતો મુકત રીતે રજૂ કરવા દેતા હોય છે. તેથી બાળકની વાત શાંતિથી સંભાળે છે. સમજણ પોતાના બાળકની શિક્ષામાં આપે છે. તેઓ વર્તનો ઉપર દોરવણી આપે છે. સમસ્યા કોય તો તે ઉકેલવામાં મદદ કરે છે. કુટુંબના પ્રત્યેમાં પણ બાળકને સ્થાન આપીને નિરાકરણ કરે છે. જેથી બાળકમાં પણ તે પ્રકારની પ્રતિ પોતાપણ તેમજ જુલમમાં આવતી સમસ્યાઓને

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

તે શાંતિથી ઉકેલી શકે બાળકને પોતાના કાર્યમાં નિર્ણય કરવાની છૂટ આપે છે. બાળકની સમસ્યાની સમજ કરી સારા-સારની વિચાર કરી સુવિધા છે. બાળકની વચ્ચે મોજાદી ઘોળે પૂરી કરે છે. અને અયોગ્ય માંગણીને સમજાવથી પણ જરૂર પડે તો આદેશથી અને દંડથી દૂર કરે છે. સાચા પ્રકારના વાતાવરણમાં શું કરવા જેવું છે. અને શું નથી કરવા જેવું તેવા પ્રકારની વિચારધારાની બાળકમાં વિકાસ થાય છે. આવા બાળકોની બૌદ્ધિક વિકાસ સારો થાય છે. તેઓ સામાજિક જવાબદારી ઉઠાવી શકે તેવા બને છે. શ્રવણમાં પોતાની ઇચ્છાઓથી વિરુદ્ધ પરિસ્થિતિમાં પણ ટકાવ બનતા તથી ટુર-એ પણ તથી. તેઓ આત્મવિશ્વાસુ અને ઉદારાત્મક મનોવલણવાળા બને છે.

(4) ઉપેક્ષક - સામીપ્યહીન વિભાની શૈલી :- કેટલાક માતા-પિતા બાળક પ્રત્યેની પોતાની જવાબદારી પૂરી કરે તેવા હોતા નથી તેઓ બાળક પ્રત્યે ઉપેક્ષક નિષ્ઠુર અને જવાબદારી વગરના હોય છે. તેઓ બાળકને પ્રતિભાવ કે સમર્થન આપતા નથી. તેઓ બાળક અને માતા-પિતા વચ્ચેની કોઈ અપેક્ષિત જ હોતી નથી. આવા બાળકો સામાજિક રીતે સ્વતંત્ર અને આક્રમક બને છે. તમે તેમ કરી પોતાનુ ધાર્યું કરવામાં અને પોતાની જરૂરિયાત પૂરી કરે તેવા બનવાની શકયતા રહે છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

કેરવાડ માતા-પિતા બાળકની અભિવૃદ્ધિ અને અભિરુચિ કેવા વાર પીવાની મદદ કરવાને તેની ઉપર દબાણ કરતા હોય છે. તેથી તેનો છોડ તે ફેરે કરે છે. આવા બાળકો દિશાશૂન્ય બની છે. બાળકની શક્તિઓને સમજીને તે પ્રમાણે તેને નિર્માણ કરવામાં આવે તો તેનો વિકાસ સારો થાય છે. દાખલા તરીકે માતા-પિતા પોતાના પ્રથમ બાળકના ઉછેરમાં ઉત્સાહી હોય છે. ખૂબ ધ્યાન આપે છે. જ્યારે પછીના બાળકોમાં ખાસ ધ્યાન આપતા નથી ત્યારે એને બાળક લાગણીનો નકાર સ્વાભાવ જાગે આવે છે.

મનોવૈજ્ઞાનિક અને આધુનિક વિકાસમાં કુટુંબ માતા-પિતા અને સદસ્ય જેવા જ બીજા મહત્વના વ્યક્તિઓ સમવયસ્કો, સમાજ અને પ્રસારના માધ્યમો છે. આ બધા વ્યક્તિઓ એકબીજા સાથે જોડાયેલા છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

(2) સામાજીક વિકાસમાં સમાવડિયા જૂથનો ફાળો વર્ણવો

-) સમાવડિયા જૂથને અંગ્રેજીમાં 'Peer Group' કહે છે. બાળકનો 6 થી 12 વર્ષની વચ્ચે દરમિયાન જ માનસિક વિકાસ થાય છે તેને મનોવૈજ્ઞાનિકો જાણે તેના હેતિકોણથી નિહાળે છે. કેટલાક મનોવૈજ્ઞાનિકો આ સમયગાળાને 'સમાવડિયા જૂથનો તબક્કો' કહે છે. બીજા કેટલાક તેને 'પાઠશાળાનો તબક્કો' કહે છે. તો કેટલાક તેને 'સુષુપ્તાવસ્થાનો સમય' કહે છે.

-) અહીં આપણે 6 થી 12 વર્ષની બાળકની ઉંમરના સમયને 'સમાવડિયા જૂથનો તબક્કો' ગણાવીશું. આમ ગણવાનું કારણ એ છે કે આ સમય દરમિયાન પહેલી વખત જ બાળક પોતાની સમાન ઉંમરના જોડીદાર મિત્રો સાથે ઝડપભેર રહેવાનું શીખે છે. સમાવડિયાં જૂથ તેને કહેવાય કે જે બાળકનું જૂથ ઉંમરનું લગભગ સમાન છે. એકસરખી લાગણી અનુભવે છે અને સમૂહવર્તન કરે છે. સમાવડિયા જૂથને કોઈ વડીલની દોરવણી હોતી નથી. આ જૂથ પોતાની મેળે દોરવાનું હોય છે. પડોશી બાળકોનું જૂથ આનું ઉદાહરણ છે.

-) સમાવડિયા જૂથનું શાંત પ્રદાન એ છે કે તે બાળકના સામાજિક વિકાસને ખૂબ વેગ આપે છે બાળકના સમતુલિત સામાજિક વિકાસ માટે સમાવડિયા જૂથની અનિવાર્યતા છે. આ જૂથ બાળકની ઘણી જરૂરિયાતોને સંતોષવામાં યોગદાન આપે છે. સમાવડિયા જૂથને સમાજીકરણના 'કારભારી' (Agent) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, કારણ કે

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

ને બાળકના સમાજીકરણમાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

→ સમાવડિયા જૂથની શક્યતાની અવસ્થાના વ્યક્તિગત સમાજમાંથી આ જૂથમાંથી જ આવનીકાલની નવી જાગૃતિયુક્ત પેઢી તૈયાર થશે. આવિ આદર્શ સમાજરચના માટે સમાવડિયા જૂથનાં બાળકો અરસપરસ ઈર્ષ્યાળુ ન રહે અને દરેકને વિકાસની તક મળી રહે એ જોવું જોઈએ. સમાવડિયા જૂથની મહત્વની પ્રવૃત્તિ સમય છે. જે સમાજીકરણની પ્રક્રિયાનું એક અતિ મહત્વનું અંગ છે. એમ ન માનવું જોઈએ કે સમય એ ફુરસદનો સમય પસાર કરવા માટેની અર્થહીન પ્રવૃત્તિ છે. સાચી હકીકત એ છે કે સમય એ બાકડર આવિ વાસ્તવિકતા 'રિહર્સલ' છે.

→ મારિન અને રેન્ડલર માને છે કે બાળક બીજુ જગ્યાએ જે શીખ્યું છે તે બરાબર છે કે નહિ તેની નિર્ણાયક કસોટી સમાવડિયા જૂથ પૂરી પાડે છે; કારણ કે એક બાળકના સાથને બીજાં બાળકો બહાર સારી રીતે પકડી શકે છે. સમાવડિયા જૂથ બાળકનાં વિકાસકાર્યોમાં સહાયરૂપ થાય છે. આ જૂથને લીધે બાળકમાં એકતાની ભાવનાનો ભાવ વિકસે છે, સુખ-દુઃખમાં પણ સાથે રહેવાની વૃત્તિ ખીલે છે.

→ સમાવડિયા જૂથ બાળકમાં નિજધ્યાનને ખીલવે છે. તે બાળકને પોતાની સાથી સાળધાન આપે છે. સમાવડિયા જૂથને લીધે બાળકમાં વ્યક્તિ નજીકની સલામતા અને સૂઝ વિકસે છે વળી, આ જૂથ બાળકમાં સ્વતંત્રતાની ખુમારી

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

પુરાવે છે. સમાવડિયા જૂથમાં સામેલ થવાથી બાળકમાં મુશ્કેલીમાંથી અને વિવિધ વિકલ્પોમાંથી સારો માર્ગ કાઢતાં શીખે છે અને પોતાને સોંપાયેલી જવાબદારીઓને સારી રીતે વહન કરી શકે છે.

-) મુક્ત, કોન્ગર અને ક્રોન જેવા મનોવૈજ્ઞાનિકો માને છે કે સમાવડિયા જૂથ માનસોપચારકનું કાર્ય કરે છે. તે રમતમાં સામેલ કરીને બાળકને માનસિક અને સામાજિક તનાવ-માંથી દૂરકારો મેળવવાનું શીખવે છે. સાથે રમવાથી બાળકને સમજાય છે કે બીજાં બાળકોને પણ પોતાના જેવા પ્રશ્નો છે અને એ બાબતમાં પોતે એકલો નથી. રમત દ્વારા મળતી આવી સમજણ માનસિક ઉપચારની એક યુક્તિ છે.

-) સમાવડિયા જૂથનો એક મુખ્ય બાળકના નૈતિક વિકાસમાં ભેળા મળે છે. આવું જૂથ બાળકના વલણઘડતરમાં ભાગ ભજવે છે. ડેવીગરસ્ટ નામના એક પ્રખ્યાત મનોવૈજ્ઞાનિકે કહ્યું છે તેમ, સમાવડિયા જૂથ વિવિધ પ્રકારનાં સામાજિક મનોવલણ - ઘડતરનાં કાર્યમાં સહાય આપવાની હોય છે. આમ થવાથી બાળક ભેદભાવ અને નાતજાતની લાગણીથી પર બનીને બધાને સમાન દૃષ્ટિથી જોતાં શીખશે.

-) બાળકના નૈતિક વિકાસમાં તેમજ સામાજિક વલણોના વિકાસમાં સમાવડિયા જૂથનો મહત્વનો ફાળો છે. નૈતિક દૃષ્ટિએ વર્તનમાં સારાસારા વિવેકનાં મૂલ્યો બાળક રમતોમાંથી શીખે છે. તેથી

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

નામના સંશોધકે બાળકો પર અભ્યાસો કરીને જણાવ્યું છે કે બાળકમાં નૈતિક મૂલ્યોનો વિકાસ એનો દ્વારા થાય છે. બાળકો પોતાના જૂથમાં સામાજિક વલણો શીખે છે. સમવયસ્કોના જૂથ દ્વારા બાળકોના મનમાં રહેલ બદલાવો દૂર થાય છે. સમવયસ્કોના જૂથમાં વિવિધ પ્રકારનાં બાળકો હોય છે. બાળક તેમની સાથે રહેતાં શીખે છે અને તેમના મનમાં નાનમતના ભેદ દૂર થાય છે.

→ મોર્ટિન અને સ્ટેન્ડલર સમોવડિયા જૂથના સંદર્ભમાં એક એ મુદ્દો પણ નોંધે છે કે બાળકો પોતાના સમોવડિયા જૂથ પાસેથી વિવિધ બાબતો શીખે છે. જે કે એ સ્વશંકી ઘણી માહિતી મળી રહે છે. એ કે એ સાચું છે કે, ખાલી બધી માહિતી સાવસાવ સાચી અને ઠીકઠાક તથ્યવાળી હોતી નથી. કેટલીક માહિતી ભ્રામક-અધકચરી પણ હોય છે. પરંતુ અગત્યની વાત એ છે કે બાળક જે બાબત શાળામાંથી બરાબર ન શીખ્યું હોય તે પોતાના સમવયસ્ક મિત્રો પાસેથી બરાબર શીખે છે. વિજ્ઞાન અને અવકાશયાત્રા વિશેની ઘણી બધી માહિતી બાળક સમોવડિયા જૂથ પાસેથી મેળવે છે એમ જણાવ્યું છે.

→ સમોવડિયા જૂથમાં રહેતું બાળક જૂથના પ્રભાવથી કેટલું વિશેષ પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવી શકે છે અને વિશિષ્ટ કુશળતા કેળવી શકે છે, મોર્ટિન અને સ્ટેન્ડલર જણાવે છે તેમ સમોવડિયા જૂથની અસરથી બાળક 'સમૂહશિસ્ત' શીખે છે. જેમાંથી જ પછી 'આત્મશિસ્ત' નો વિકાસ થાય છે, જેઓ સમૂહમાં રમતું બાળક વાસ્તવિકવાદી દૃષ્ટિકોણ ધરાવતું થાય છે, પરિણામે સંભવિત દબાણોની

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

અભ્યાસી સારી રીતે તે બાળક દર્શાવતું થઇ છે. એ રીતે તે જુવાનને શક્તિને અંતરાયોને પાર કરી થઇ છે. જ્યારે બાળક બાળક મટી તરુણ બને છે ત્યારે સમોવડિયા જૂથનું મહત્વ ખૂબ વધી જાય છે; કારણ કે હવે તરુણની વફાદારી જેટલી સમોવડિયા જૂથ પ્રત્યે હોય છે તેટલી બીજા વિના તરફ પણ એવા મળતી નથી!

-) સમોવડિયા જૂથ જેમ બાળક પર સારી અસર કરે છે તેમ ખરાબ - નુકસાનકારક અસર પણ કરી શકે છે. આ જૂથ એટલું બધું શક્તિશાળી હોય છે કે, તે પોતાના જૂથના સભ્યને જેમ બદલો આપી શકે છે તેમ આપેલું પાછું છીનવી પણ શકે છે. વળી આ બદલો વિકૃત સ્વરૂપનો પણ હોઇ શકે. સમોવડિયા જૂથમાં જે બાળક આદર્શ બનવાનું હોય તે કદાચ સાચા અર્થમાં આદર્શ ન પણ હોય. ક્યારેક આવું જૂથ નુકસાનકારક પ્રવૃત્તિઓનું સમર્થન કર્યા કરતું હોય છે, જેથી ખંડનાત્મક પ્રવૃત્તિઓનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. એવું પણ બને કે બંડીદારોના જૂથ પ્રત્યેની વધારે પડતી વફાદારી મા બાપ સાથે તીવ્ર સંઘર્ષમાં આવે છે, જે બીજા પ્રકારે છે બાળક ખરાબ બંડીદારની સોબતમાં ન રહે એ મા બાપે એવું ઇચ્છવું.

-) સમોવડિયા જૂથમાં તારસ્થાનો હોવા છતાં તેની અસરકારકતાની અવગણના કરવા જેવી નથી; ફક્ત જરૂર છે મા બાપ અને શિક્ષકોના માર્ગદર્શનની. એ તેમને યોગ્ય માર્ગદર્શન અને કુંડુ કરી તો આ જૂથ લાભદાયક પ્રવૃત્તિઓને માર્ગે

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

જરૂર લાગશે. બાળપણના શરૂઆતના સમયમાં બાળકના વિકાસમાં કુટુંબ જ ભાગ ભજવે છે તેથી જ બાળકની ઉંમરવયમાં સમાવડિયા જૂથ ભાગ ભજવે છે. બાળકનું સમાજીકરણ કરવું એક શાંતિ માટે સાસરકારક પરિબળ તેનું બીજું નામ સમાવડિયા જૂથ છે.

* સમાપન

(3)

જનસંપર્કના માધ્યમો :- બાળકના સામાજિક અને આવેગિક વિકાસમાં અખબારો, ટી.વી., રેડિયો, ઇન્ટરનેટ જેવા માધ્યમો પણ ઘણો ભાગ ભજવે છે. આવા માધ્યમોના સંપર્કથી બાળકનો વિકાસ સારો થઈ શકે છે. તે સારી સારી અને પૂરતી માહિતી ઇન્ટરનેટ દ્વારા મેળવી શકે છે. ટીવી જેવું દૃશ્ય શ્રાવ્ય સાધન હોવાથી તેના બાળકોને રામાયણ અને મહાભારત સાથે જોડી સાત પ્રાણ પાય છે. શૈક્ષણિક કાર્યક્રમ પ્રસારિત થતા હોવાથી બાળકની શિક્ષણ રૂચિમાં વેગ મળે છે. ટી.વી અને કમ્પ્યુટર જેવા સાધનોની બાળક ઉપર વિધાયક તેમજ નિષેધક અસર થાય છે. તેથી તેની કેવી ઉપયોગ થાય છે. તેનું ધ્યાન આપવું જોઈએ. ટી.વી અને માધ્યમો સમાજ ઉન્મુખ વર્તનનો તમુના રજૂ કરે છે. તે વીજ નક્ક ટી.વી વગેરેને લીધે બાળકો અભ્યાસ નક્ક બેસવા લાગે છે. તેમનું ધ્યાન ભટકે અને વીડાડું બનતું થાય છે. બાળકોમાં વિવિધ જૂથો વિશે ઘોરી ૩૬ માન્યતાઓ અને પૂર્વગ્રહો ઉભવે છે. અને તેમના મનમાં દુવિધા વિશે અવાર-નવાર ખ્યાલો સવાર થાય છે. તેથી બાળક ઘોનાથી વધુ પડતો સમય તેની પાછળ વ્યતીત કરે તેનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ. અખબારો દ્વારા હિંસા, મારામારી, નાકાત, લૂંટ, ખૂન, બળાત્કાર જેવી બાબતો પ્રદર્શિત થતી હોય છે. તેની ખરાબ અસર બાળક પર પડે છે. ઘણા દેશોમાં ટીવીને લીધે બાળકોના શૈક્ષણિક વિકાસના પ્રાપ્તાંકો ઘટતા થયા છે. એવું અભ્યાસો સૂચવે છે. આ માધ્યમોનું પ્રસારણ સરકાર દ્વારા નિયંત્રિત થવું જોઈએ.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

શાળા

શાળા બાળકો માટે એક નાનકડો સમાજ પૂરો પાડે છે. વળી ઘરમાં, શેરીમાં કે સમાજમાં આદર્શ પરિસ્થિતિ લાગે જ પ્રવર્તે છે, જ્યારે શાળાને આપણે આદર્શ સમાજ તરીકે કલ્પીએ છીએ. એ સંદર્ભમાં શાળા અસરકારક ત્યારે જ નીવડે કે જ્યારે તેના આદર્શો, ધ્યેયો અને કાર્યક્રમો બાળકોના સામાજિક વિકાસને અનુરૂપ હોય. જે શાળામાં દાંડ વર્ગ ત્યારે બાળકોએ પ્રવેશ કરવાનો હોય અને દાંડ વર્ગ એટલે ઘરને નીકળી જવાનું હોય, વર્ગમાં માત્ર શ્રોતાઓ તરીકે બેસવાનું હોય, કોઈ પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવાનો ન હોય અથવા અયોગ્ય અને શિક્ષકોની કઠપૂતળીઓ તરીકે ભાગ લેવાનો હોય તો બાળકના સામાજિક વિકાસમાં એવી શાળા લાગે જ કાળો ધાબો પાડી શકે અથવા ખોટી દિશામાં કાળો ધાબો. શાળા ગમે તેવી હોય તોય બાળકોના ઘડતરનાં વર્ષો તેમાં પસાર થતાં હોઈ મોટાં થયે બાળકો પોતાની શાળાને તથા તેમાંના જે કાંઈ અનુભવો હોય તેમને યાદ કરે છે અને તેમને આદર્શ ગણે છે. આવી શાળા મોટાં માંડલાં પણ પૂરાં પાડી શકે.

જે શાળાઓમાં બાળકોને ફૂંકાળું વાતાવરણ પ્રવૃત્તિઓમાં સ્વાતંત્ર્ય અને નવું નવું શીખવાની તક મળતાં હોય તે શાળાઓનાં બાળકો મોટી મોટાં થયે જીવનનાં વિવિધ ક્ષેત્રે જવાબદારીભર્યાં સ્થાનો પ્રાપ્ત કરે છે.

શિક્ષકો ભલ્યે-અભલ્યે જેવું વર્તન કરે છે તેનું અનુકરણ વિદ્યાર્થીઓ પણ ભલ્યે-અભલ્યે કરે છે. ભૂતકાળમાં તથા આજ પણ અમુક ગુરુના વિદ્યાર્થી હોવાનું મોટાં સ્થાનોએ પહોંચેલી વ્યક્તિઓ પણ અભિમાન લે છે. આમ વિદ્યાર્થીના ચારિત્ર્યઘડતરની જવાબદારી શિક્ષકોની છે.

* સમાપન

* નૈતિક વિકાસનો અર્થ :-

જેમ જેમ બાળકનો શારીરિક વિકાસ થતો જાય છે, તેમ તેમ બાળક પોતાના કુટુંબમાં પ્રવર્તતા વાતાવરણથી પ્રભાવિત થાય છે. બાળક ધીરે ધીરે શીખે છે કે શું સારું અને શું ખોટું શરૂઆતમાં બાળકને સારાખોટાનાં કારણો સમજાતા નથી. પણ ઉંમર વધતા તેમનો ખ્યાલ આવે છે. જેમ જેમ બાળક પોતાના સમાજમાં સાનુકૂલ થતું જાય છે, તેમ તેમ સમાજના સારા અને ખોટા ખ્યાલો સમજતું આશા પાળવાથી તેને સુખ થાય છે અને ખોટી આશાનું આચરણ અને પાલન તેને દુઃખી કરે છે. બુદ્ધિશાળી બાળક સારા-ખોટાનો ભેદ સારી રીતે સમજી શકે છે આ રીતે નૈતિકવિકાસમાં બૌદ્ધિક અને આવેગિક પાસું નજરે પડે છે. આમ નૈતિક વિકાસમાં સમાજ અને સંસ્કૃતિનાં ધારા-ધોરણો, પરંપરાઓ અપેક્ષાઓ, અને આશાઓ પ્રમાણે બાળકનું વર્તન થાય તે તેનો નૈતિક વિકાસ છે.

વ્યાખ્યા :

"નૈતિક વિકાસ એટલે વ્યક્તિના સદાચાર (ગોરસ) અને નીતિવિષયક (ethical) વલણો અને વર્તનોનું વ્યવસ્થિત સંગઠન."

"નૈતિક વર્તન વ્યક્તિ જે સામાજિક જૂથમાં રહતી હોય તેની બનાવેલી નૈતિક ધોરણોને અનુરૂપ વર્તન કરે તે નૈતિક વર્તન છે."

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

નૈતિક વિકાસના તબક્કા

પ્રસ્તાવના :

જેમ જેમ બાળકની સમજશક્તિ, પુરાવીકરણ કરવાની શક્તિ વધતી જાય અને બૌદ્ધિક વિકાસ વધતો જાય, તેમ તેમ નૈતિક વિકાસ થવા લાગે છે. નૈતિક વિકાસનો મુખ્ય આધાર વ્યક્તિના બૌદ્ધિક વિકાસ પર છે. મૂળભૂત બૌદ્ધિક વિકાસ પરિપૂર્ણ થાય ત્યારે નૈતિક વિકાસ પણ પરિપૂર્ણ થવો જોઈએ, પણ હંમેશા થાય એવું નથી. વ્યક્તિ વધુ બુદ્ધિશાળી હોય અને છતાં અનૈતિકપણ હોય. સમાજમાં પ્રવર્તતા અનૈતિક રીતરીતિ અને સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાના વાતાવરણને લીધે બાળકિશોર વ્યક્તિ પણ અનૈતિક બને છે. આમ બુદ્ધિ ખોટા આચરણ તરફ કરે છે. Intellect - serving to wrong માટે બુદ્ધિ અને નૈસર્ગિક રાહ જવાની શક્તિ વ્યક્તિમાં નીતિમત્તા વિરુદ્ધ ખોટા વ્યવહાર તરફ દોરી જાય છે. તેનો એક વ્યવહાર છે. Morality is a lack of opportunity "નીતિમત્તા એ તકનો અભાવ છે." આવા વ્યવહારો બાળકના નૈતિક વિકાસને રોકનારાં છે. આમ છતાં સામાજિક, સ્વસ્થ અને સંતુલિત સામાજિક અને નૈતિક વાતાવરણમાં બાળકનો નૈતિક વિકાસ તબક્કાવાર થાય છે.

નૈતિક વિકાસના તબક્કા :

એલિઝાબેથ હરલોક - નૈતિક વિકાસના તબક્કા એ બે મનોવૈજ્ઞાનિકોનો ઉલ્લેખ કરી બતાવે છે.

1. પિયાજેના નૈતિક વિકાસના તબક્કા
2. કોહલબર્ગના નૈતિક વિકાસના તબક્કા

1. પિયાજેના નૈતિક વિકાસના તબક્કા

પિયાજે નૈતિક વિકાસના બે સ્પષ્ટ તબક્કાઓ બતાવે છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

a. નૈતિક વાસ્તવિકતાનો તબક્કો
b. સ્વયં સંચાલિત નૈતિકતાનો તબક્કો

a. નૈતિક વાસ્તવિકતાનો તબક્કો

આવી વાર આ તબક્કાને બાળકોનો નૈતિકતાનો તબક્કો કહેવામાં આવે છે. આપણે કે સમાજમાં પુખ્તની નૈતિકતા બાળકમાં જોવા મળે છે. બાળક માતા-પિતા સાથે પ્રગાઢ સંબંધોને કારણે નાનામાં નાની તેમના હુકમોનું યથાયોગ્ય પાલન કરે છે. વડીલો અને માતા-પિતાને સર્વોચ્ચ માની તેમના હુકમોનું પાલન કરે છે. માતા-પિતાની અપેક્ષા પ્રમાણે બાળકનું વર્તન સારું કે ખરાબ ગણે છે. દરેકવાર બાળકના સારા વર્તનનાં પરિણામો સારાં છે, ત્યારે અને સજા થાય છે ત્યારે સારા અને ખોટા વચ્ચેનો ભેદ પારખી શકે છે. તેઓ માને છે આપણા દેશમાં પુનર્જન્મ કર્મના સિદ્ધાંત અંગે માન્યતા પ્રવર્તે છે કે ભગવાન દરેક વ્યક્તિને ખોટા કર્મ માટે સજા કરે જ છે. આવું વાતાવરણ સમાજમાં, કુટુંબમાં પ્રવર્તતું હોય ત્યારે સારા અને ખોટા વર્તન બાબત બાળક સભાનતા કેળવે છે. પ્રબલીકરણ સિદ્ધાંત પણ અહીં કામ કરે છે.

b. સ્વયં સંચાલિત નૈતિકતાનો તબક્કો

નૈતિકતાના આ તબક્કામાં બાળક બીજાના કાર્યની અસર રહેતા હોતુના આધારે વર્તનનું મૂલ્યાંકન કરે છે. 8 વર્ષથી શરૂ કરી 12 વર્ષની ઉંમર સુધીમાં આ તબક્કો પૂર્ણ થાય છે. 5 અને 8 વર્ષની વચ્ચે બાળકના જ્ઞાન વિષેના ખ્યાલમાં પરિવર્તન આવે છે. માતા-પિતા પાસેથી મળેલાં નૈતિક વર્તન વિષેના જડ અને અપરિવર્તનશીલ ખ્યાલમાં ફેરફાર કરે છે. તેથી નૈતિકતાના ખ્યાલો બદલાય છે. 5 વર્ષનું બાળક એવું માનતું હતું કે જૂઠું બોલવું એ ખોટું કામ છે, પણ મોટું બાળક એ

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

માને છે કે બાળકો ખોટા અને બીજાના ખોટા માટે જૂઠું બોલવું વાજબી છે. આવા સોક્રેટિસ સંજોગોમાં જૂઠું બોલવું એ દોષ પરાયણ છે તેમ માનવા લાગે છે.

નૈતિકતાનો બીજો તબક્કો વિચારણા

પોતાના બીજા સિદ્ધાંત બોધાત્મક વિકાસના તબક્કા સાથે સુસંગત છે. બોધાત્મક વિકાસમાં એક તબક્કો એવો આવે છે, જેને સ્વૈચ્છિક પરિપક્વતાનો તબક્કો કહે છે. તેમાં બાળક પોતાની જરૂરિયાતની સમસ્યાઓનું સીમિત દૃષ્ટિકોણ દ્વારા નિરાકરણ લાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને પોતાની સમસ્યા વિવિધ માર્ગો દ્વારા ઉકેલવાના પ્રયત્નો કરે છે. આવાં સંગઠિત નૈતિકતાનો આ તબક્કો બોધાત્મક તબક્કા સાથે સંકળાયેલો આવે છે.

2. કોહલબર્ગનો નૈતિક વિકાસનો તબક્કો

કોહલબર્ગે વિચારણા સંશોધનને વિસ્તાર્યું છે. તેણે વિચારણા ના તબક્કાઓને બદલે ત્રણ તબક્કાઓ દર્શાવ્યા છે, તેના ત્રણ તબક્કાની સંમિશ્ર સમજૂતી નીચે પ્રમાણે છે.

કક્ષા-1 : પરંપરાઓ પહેલાની નૈતિકતા

આ તબક્કામાં બાળકનું વર્તન બાહ્ય દાખલા દ્વારા નિયંત્રિત હોય છે. આ તબક્કામાં બાળક આનંદિત હોય છે, પરંતુ આ તબક્કો શિક્ષાના અભિગમ વાળો હોય છે. નૈતિકતાને સભાન સંદર્ભમાં કે શારીરિક પરિણામોના સંદર્ભમાં મૂલવવામાં આવે છે. આ કક્ષાના બીજા તબક્કામાં બાળક કંઈક લાભ મેળવવા માટે સામાજિક દાખલાને અનુસરે છે.

કક્ષા-2 : પરંપરાગત નૈતિકતા

આ તબક્કામાં સમાજની પરંપરાગત

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

નૈતિકતાને અનુસરવાનું બાળક વિકાસ પામે છે. આ કક્ષાના પ્રથમ તબક્કામાં " સારા છોકરા બનવાની નૈતિકતા" વિકાસ પામે છે. અન્યોની સ્વીકૃતિ મેળવવા માટે કે અન્ય માણસો સારા સંબંધો જાળવી રાખવા માટે બાળક સામાજિક દોરણો અનુસાર વર્તે છે. આ કક્ષાના બીજા તબક્કામાં બાળક સામાજિક દોરણોની સત્તાને માને છે. તેને ખ્યાલ આવી ગયો છે કે સામાજિક દોરણો પ્રમાણે વર્તનારની જૂથની સ્વીકૃતિ મળે છે અને આ દોરણોનો ભંગ કરવાથી અસ્વીકૃતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

કક્ષા-3 પરંપરાગત નૈતિકતા પછીનો તબક્કો

આ તબક્કામાં બાળક પરંપરાગત નીતિ-નિયમોથી આગળ વધે છે. તે પોતાની જાતે જ અમુક નિયમોનો સ્વીકાર કરતું થાય છે. આ કક્ષાના પ્રથમ તબક્કામાં બાળક એવી બાબતો ધ્યાનમાં રાખે છે કે નૈતિક બાબતોમાં સ્થિતિ સ્થાપકતા હોવી જોઈએ. જૂથની દૃષ્ટિએ જે નિયમો ફાયદાકારક હોય તે સ્વીકારવા જોઈએ. તેથી સામાજિક નીતિનિયમોમાં જૂથની આવશ્યકતા પ્રમાણે ફેરફારો કરવા જોઈએ. બીજા તબક્કામાં બાળક સામાજિક નીતિનિયમોનું આંતરીકરણ કરે છે. તે પોતે જ નિયમોનું મહત્ત્વ સમજે છે અને કોઈપણ પુરસ્કાર કે દબાણ વગર આંતરિક રીતે નિયમોનો સ્વીકાર કરે છે. સમાજના આવા નીતિનિયમો સ્વીકારવાનું કારણ સામાજિક દબાણ નથી હોતું, પરંતુ વ્યક્તિને એમ લાગે છે કે આ નિયમોનો ભંગ કરે તો તે પોતાની જાતને તિરસ્કારવી પડે છે અથવા પછતાવો કરવો પડે છે. આ પ્રકારની નૈતિકતા યુક્ત છે. આવી નૈતિકતા વ્યક્તિગત દબાણમાંથી ઉદ્ભવતી નથી, પરંતુ અન્ય પ્રત્યેના સન્માનની ભાવનામાંથી ઉદ્ભવે છે.

આ રીતે બાળકની નૈતિકતા ક્રમશઃ વિકસે

શરૂઆતમાં બા-બાપની આશા અને જૂના ઇતિહાસની બાળક સામાજિક નિયમો પ્રમાણે વર્તન કરે છે, પરંતુ જેમ સમય થતો જાય છે બાળક બાર ઇતિહાસ વગર નીતિની અને સમાજના નિયમો આત્મસાત કરી ને પ્રમાણે વર્તન કરતો છે. સાચી નૈતિકતાના વિકાસ એ પાસાઓની પસાર થાય છે. પ્રથમ નૈતિક વર્તનનો વિકાસ થતો ગ્રહણ. એ બાળકના નૈતિક ઘડતરમાં સોક્રેટિસ અને રચરટ-શેલ ના ત નૈતિક વર્તન આચરણે જ કરવા લાગે છે.

* સમયનુ :-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

X) નૈતિક વિકાસને અસર કરતા પરિબળો

1) વ્યક્તિત્વ

વ્યક્તિત્વને નીતિશાસ્ત્ર કે આચારવિચાર તુલ્ય ગણવા સાથે ખાસ નાતો નથી. વ્યક્તિત્વ દ્વારા વ્યક્તિની અનુકૂલન શૈલી રજૂ થાય છે. જ્યારે આપણે વ્યક્તિના વિચાર કરીએ ત્યારે આચરણ એ ભળતા ગાંગિ-એ હોય કે. વ્યક્તિ અંતર્મુખ છે કે બહિર્મુખ, અહંકાર-ના વ્યક્તિમાં કયું વલણ વિશેષ છે - શરણાગતિનું કે વર્ચસ્વનું, વ્યક્તિમાં આપણે વ્યક્તિની ટેવો, રુચિ-અરુચિ બુદ્ધિ કક્ષા, આવેગો, મનોવલણો, જીવનમૂલ્યો : આ બધા-ના વિશાળ જુંડુનાં લક્ષણો તરીકે હોય. આ રીતે ચારિત્ર્યમાં આપણે વ્યક્તિનું નૈતિક ધોરણોના સંદર્ભમાં મૂલ્યાંકન કરીએ છીએ, જ્યારે વ્યક્તિત્વમાં આપણે વ્યક્તિનું તેના 'અહમ્' ની આસપાસ રચાયેલ અનુકૂલન કેન્દ્રિત જુંડુની દૃષ્ટિએ મૂલ્યાંકન કરીએ છીએ. અલબત્ત, નૈતિકતા વ્યક્તિત્વનું એક પાસું છે. નૈતિકતાના ધોરણોની શિથિલતા યા સુદૃઢતા વ્યક્તિત્વની છાપને વધારે ફિકસી યા નજરની બનાવી શકે છે. નૈતિકતા અને વ્યક્તિત્વ બન્નેમાં ક્યાંક ફેરફાર સંભવી શકે છે.

2) ભય

બાળકમાં નૈતિકવિકાસમાં ભયની અસર જોવા મળે છે. બાળપણમાં થયેલ ભયના અનુભવને આધારે બાળક મોટી ઉંમરે પણ તેનામાં ભય જોવા મળશે.

દા.ત., વડીલોના અપમાન કરતાં બાળકને માતા-પિતાએ જો કડક સજા કે ગુસ્સો કર્યો હતો. મોટા થયે એ વડીલોનું સન્માન કરશે. આમ ભય દ્વારા પણ સારા સંસ્કારો નીતિ-અનીતિ, ઈષ્ટ-અનિષ્ટ શું છે તેવા ભાવોને સંકલિત કરી શકાય છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Date:

3) આંતરક્રિયા

બાળકના નૈતિકવિકાસને આંતરક્રિયા અસર કરે છે. કુટુંબના સભ્યો, મિત્રો, શાળા વગેરે બાળકના સંપર્કમાં આવે છે, તેમની સાથે આદાન-પ્રદાન દ્વારા નવા વિચારો અને વર્તન શીખે છે. કુટુંબની વ્યક્તિઓનો બાળક સાથેનો વ્યવહાર, તેઓનો સ્વભાવ બાળકની જરૂરિયાત તૃપ્તિની પદ્ધતિ અને બાળકની સંભાળ તેના સર્વાંગી વિકાસ પર અસર કરે છે. જે કુટુંબમાં માતા-પિતા સાથેનો સંપર્ક અને આંતરક્રિયા સતત ચાલુ હોય તેવાં બાળકોમાં માતા-પિતાના વિચારો, વલણો, પૂર્વગ્રહો, માન્યતાઓ અને વર્તન-તરેહો વધુને-ઓછે અંશે સંક્રમિત થાય છે. પુરાણી સમાજ વ્યવસ્થા, સ્વતંત્રતા અને અધિકારોની બુલંદ અભિવ્યક્તિને મૂલ્યવાન ગણે છે. તારની સમાજ બીજાઓની સંભાળ લેવી, કુટુંબ બાર અંગત દરજ્જાઓનો ભોગ આપવો, આશ્રિત રહેવું વગેરે પર ભાર મૂકે છે. માતા-પિતા સાથેની આંતરક્રિયા નકારાત્મક હોય તો તેમાં જ્યાંથી પ્રેમભાવ મળે તેવી બીજી વ્યક્તિ તરફ વધારે ધ્યાન અનુભવે છે.

4) બાળ ઉછેર

બાળકના નૈતિક વિકાસમાં ઉછેરની શૈલી ખૂબ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. અધિકારવાદી અને આપખુદશૈલી માં તેમજ લાડલડાવવાની - ફટકારવાની શૈલી પણ બાળકના નૈતિક વિકાસને અસર કરે છે માન, સન્માન, અપમાન, તિરસ્કાર, ભાગલાવના, ગર્વ કરવાની ભાવના, સંયમ રહેવું, જેવી તરેહો બાળકના નૈતિક વિકાસમાં સંક્રમિત થાય છે. ટૂંકમાં જેવા પ્રકારે બાળકનો ઉછેર થાય છે તેવા પ્રકારે તેનામાં નૈતિકતાના ગુણો સંપાદિત થાય છે

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

5) તાલીમ

બાળકના નૈતિકવિકાસને અસર કરતાં પરિબળોમાં તાલીમ અગત્યની છે. બાળકનેકેવા પ્રકારની ભાષીયપૂર્ણની તાલીમ આપવામાં આવે છે તેનો અભ્યાસ કરે છે. કુટુંબમાં મળતી તાલીમ, શાળામાં મળતી તાલીમ પણ બાળકને સારા તેમજ નબળા વાસાંવર્ણ તેના ચારિત્રને અસર કરે છે.

દા.ત.,

કુટુંબમાં ખોટી તાલીમ આપવા કે વડીલોનું અપમાન કરવું તો તેનામાં એવા ગુણો જોવા મળે છે.

6) સંસ્કૃતિ

ધર્મ એને સંસ્કૃતિ તથા સમાજમાં પ્રવર્તમાન મૂલ્યો કુમળાં બાળકોના જીવનઘડતરમાં ભાગ ભજવે છે બાળકો સમાજમાં જે જુએ છે તેનાથી પ્રભાવિત થાય છે સમાજમાં ગૈરશિસ્ત પારવગરની દેખાતી હોય તો તેની પ્રભાવક અસર તેના ઉપર પડે છે. બાળકના નૈતિક વિકાસમાં સંસ્કૃતિ એક અગત્યનો ભાગ ભજી રહે છે જે સંસ્કૃતિમાં બાળકોને ઉછેરમાં આવે છે તે સંસ્કૃતિની અસર મોટેપણે પડ્યા કરતી હોય છે. નીતિ-અનીતિના ખ્યાલો પણ સંસ્કૃતિમાં જ જોવા મળે છે. દરેક સંસ્કૃતિમાં નીતિ-નિયમો, ધારા ધોરણો કેળવે છે તે પ્રમાણે બાળક ઘડાતું જાય છે અને બાળક પોતાના રહેણીકરણી, તીતિયાઓ સમાજના નીતિ-નિયમો અને ધોરણો પ્રમાણે કરે છે

* રિપરસંક્રમણ

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

* ચારિત્ર ઘડતર (વિકાસ)

ચારિત્ર-ઘડતર નૈતિક જીવનનું ખૂબ જ મહત્વનું પાસું છે. માણસના સર્વાંગી વિકાસમાં ચારિત્ર્યનું સ્થાન અનોખું છે. એક વિદ્વાનનું કહેવું છે કે માણસ ધન ગુમાવે કે એની સંપત્તિ નાશ પામે તો, ખાસ કોઈ હાનિ નથી પણ ચારિત્ર્ય નાશ પામે તો ઘોડીક હાનિ પહોંચે છે, પણ માણસ ચારિત્ર્ય ગુમાવે તો, એની લેવું કે તેણે બધું જ ગુમાવ્યું છે. આપણા દેશની અનેક સમસ્યાઓ વણઉકેલી પડી રહે છે કે યોજનાઓ મારેના નાણાંનો દુરુપયોગ થાય છે, તેમાં એક મહત્વનું કારણ જોવા જઈએ તો, આ ચારિત્ર્યની નબળાઈ જ છે. આપણા રાષ્ટ્રીય જીવનને જે ભયંકર ભૂણો લાગ્યો છે તે આ ભ્રષ્ટ ચારિત્ર્યનો છે.

(1) સારી આદત

ચારિત્ર્યના ઘડતરમાં સૌ પ્રથમ તો સારી આદતો પાડવાનું કાર્ય સમાય છે. સાચું બોલવું, પ્રામાણિક બનવું, વ્યવહાર શુદ્ધ રાખતાં શીખવું, વિનયી બનવું, વડીલોની આમન્યા સાચવવી, સૌ કોઈ માટે આદર કેળવવો, ન્યાયી વર્તાવ કરતાં શીખવું, સહનશીલતા કેળવવી વગેરે સર્વ જીવ પ્રત્યે દયા કેળવવી, કોઈને હાનિ ન પહોંચે, કોઈનું મન દુભાય નહિ તેની કાળજી રાખવી ઉદ્યમી બનવું, અભ્યાસનિષ્ઠ થવું, માનવપ્રેમનું મહત્વ સ્વીકારી જીવનમાં પ્રેમને સ્થાન આપવું વગેરે સદ્ગુણોનું ભાથું બાંધીએ ત્યારે ચારિત્ર્ય ઘડાય છે.

વિલિયમ જેમ્સ દ્વારા ઘડતર અંગે જે રજૂઆત કરી છે તે આ સંદર્ભમાં ખાસ લક્ષમાં લેવા જેવી છે તેનું કહેવું છે કે જ્યારે તમે કોઈ આદત કેળવી રહ્યા હો ત્યારે બને ત્યાં સુધી તેમાં કોઈ જ અપવાદ ન કરો. કોઈ છૂટછાટ ન મૂકો. કેમ કે એકાદો અપવાદ ઘણા બધા પ્રયાસોના કાર્યને નોંધ

નાખે છે. દાખલો આપણો ન કરે છે કે રથ-દાડનર એ હોરાનું ચિત્રું દોરવા જેવું કાર્ય છે. એક પ્રકારે એક જ આંટો દોરાય છે. પણ એક જ વાર દોરાયેલી ચિત્રું પડી જાય તો અનેક આંટા ઉકલી જાય છે. તે રીતે ગોઠવાઈ ફરી પણ વાર પડે છે.

(૨) સંકલ્પ

ચારિત્ર્ય-દાડનરનું બીજું મહત્વનું અંગ સંકલ્પનું દાડનર છે. ઘણા માણસોમાં મન ઢીલાં પોચાં અને નબળાં હોય છે. તેમની પસંદગીમાં દૃઢતા નથી રહેતી અને જેના તેના પ્રવાહમાં તણાઈ જાય છે. લોભ, લાલચ અને મોહમાં ફસાઈ જાય છે. કોઈક ચોક્કસ આદર્શને જીવનમાં સ્થાન આપી શકતા નથી. પોતાના આદર્શને મૂર્તિમંત કરવાની તમન્ના કેળવવાની હોય છે, તેમ જ ગમે તે થાય, ગમે તેવી મુશ્કેલીઓ આવે, ગમે તે માણસો સાથ આપે કે આપણને છોડી જાય, લોકો આપણી પ્રશંસા કરે કે આકરી નિંદા કરે, પણ આપણું મનોબળ ડગી ન જાય અને ન્યાયે પથ ઉપર દૃઢ સંકલ્પ સહિત આપણે ડગલાં ભરીએ ત્યારે જ આપણા ચારિત્ર્યની કસોટી થાય છે. તે દૃઢ મનોબળ સહારે માણસ સ્વતંત્ર વિચાર અને સ્વતંત્ર નિર્ણય તરફ વળે છે.

(૩) કર્તવ્ય

ચારિત્ર્ય-દાડનરનું ત્રીજું મહત્વનું અંગ, કર્તવ્યની ભાવનાની ખિલવણી છે. પોતાની ફરજ શી છે તે માણવી અને જવાબદારીપૂર્વક એ ફરજ બજાવવા તત્પર રહેવું એ ચારિત્ર્યની નિશાનીરૂપ છે. માણસે દીકરે દીકરે પોતાના કુટુંબના સભ્યો પ્રત્યે પોતાની શી જવાબદારી છે, પોતાના સાથીદારો પ્રત્યે પોતાની શી જવાબદારી છે. પોતાના નગર પ્રત્યેની શી ફરજ છે. રાષ્ટ્ર પ્રત્યેની શી ફરજ છે, તે સમજે

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

બાળકી અને એ ફરજ બજાવવામાં બિલકુલ બેદરકારી ન દાખવવી. બીજા લોકો કર્તવ્ય બજાવે છે કે નહિ તે ઉપર ભાર ન મૂકતાં સારો ચારિત્રવાન માણસ પોતાના કર્તવ્ય પર ભાર મૂકે છે. તે અધિકારોની માંગણી ઉપર ભાર ન મૂકતાં પોતાના કર્તવ્ય પર વિશેષ ભાર મૂકે છે.

એ સાથે જ સદ્ભાવનાનો વિકાસ પણ અગત્યનો છે. આપણાં કાર્યો પાછળનો આપણો હેતુ શુભ કોટિનો હોય. આપણા કાર્યથી બીજાને નુકસાન થાય એમ છે તેનું ભાન હોય છતાં, આપણે હેતુપૂર્વક, ક્રૂરતાથી આચરીએ તે ખરેખર દુશ્ચરિત્રની નિશાની છે. સૌનું ભલું-તેનું કલ્યાણ થાય, સૌ ભલે નેકના પ્રયત્નોમાં સફળ થાય, સૌ કોઈને સુખ સંતોષ થાય અને સૌની પ્રગતિ થાય એવી ભાવનાએ ચારિત્ર્ય-ઘડતરની મહત્વની ચાવી છે. સદ્ભાવના ઘડતરનો અર્થ એ છે કે ધીમે ધીમે માણસને સદ્કર્મ કરવા ગમવા માંડે છે. એને સાચું બોલવામાં, પરમાર્થ સાધવામાં આનંદ આવે છે. તે પરાણે સદ્કર્મ નથી કરતો પણ સ્વેચ્છાએ સદ્કર્મ કરે છે. એનાથી ઉમળકા સહિત તે બલિદાન આપવા, બીજાને મદદ કરવા તૈયાર થાય છે. એક રીતે એટલે તો સદ્કર્મ એનો શોખ બનવા માંડે છે.

(૫) સંયમ

ચારિત્ર્ય-ઘડતરનું ત્રીજું મહત્વનું અંગ તે સંયમનું ઘડતર છે. ધીમે ધીમે માણસે આત્મસંયમ કેળવવાનો છે. આત્મસંયમના ઘડતરમાં મન-વાણી બાબતો સમાયેલી છે. એક તો વ્યક્તિએ પોતાના આવેગોઉપર કાબૂ મેળવવાનો છે. એમાં મન કોઈ અને લોભ ઉપર કાબૂ મેળવવો ખૂબ અઘરો છે, મન જ્યાં સુધી, આ બે ઉપર સંયમની લગામ ન લાગે ત્યાં સુધી ચારિત્ર્યગુણ શક્ય નથી. આપણે ત્યાં એ સંદર્ભમાં જ જિતેન્દ્રિયની વાત થઈ છે. સરેજ સરેજમાં ખિસકી જવું, કોઈક કંઈક કપડાં આપે તો ખિસ્સા

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

ગુમાવી, દગાખોરી કરવી, અવરોધ આવી પડે તો ચોરી કરવું, જ્યાં ત્યાં પોતાના સ્વાર્થને જ ધ્યાનમાં રાખવો, બીજાની પરવા જ ન કરવી એ કોઈ સારું નથી. એ જ રીતે માણસ ભય ઉપર પણ કાબૂ મેળવવાનો રહે છે. ઘણા માણસો ભયની અસર તળે ખોટું આચરણ કરે છે ત્યારે જેણે નિર્ભિકતા કેળવી નથી તે માણસ ચારિત્ર્ય માં નબળો જ પડવાનો. આવેગો ઉપર બુદ્ધિ અને વિવેકની લગામ બંધાવી જરૂરી. બીજું, આવેગોને નાશ દાબી નથી દેવાના, પરંતુ આવેગોને સન્માર્ગે વાળવાના છે. તેમનું ઊર્ધ્વીકરણ કરતાં શીખવાનું છે.

તદુપરાંત સંયમના દાખલાનો અર્થ એ છે કે લાંચિયા કાયદાના દંડના ભયથી કે લોકલાજથી પોતાને કે લોકાચારથી કરીને કે વિવિધ પ્રકારનાં સામાજિક દબાણોને લીધે કે કુળની આસક્તિથી દોરાઈને નીતિ પાળતી નથી. પરંતુ આંતરિક સ્વયં નિયમનની અસર તળે જ વ્યવહાર કરે છે. સન્માર્ગે વળે છે. વર્તનની યોગ્યતાનું જ્ઞાન તેના કર્મ માટે પ્રેરણારૂપ બને છે. બધા નિયમો કરતાં નૈતિક નિયમ જ તેને માટે બંધનકર્તા થાય છે.

(5) જાગ્રત રહેવું અને વર્તનની યોગ્યતાની તપાસ કરતા રહેવું.

સતત જાગ્રત રહેવું અને વર્તનની યોગ્યાયોગ્યતાની સતત તપાસ કરતા રહેવું એ ચારિત્ર્ય-ઘડતરનું પાયાનું મહત્વનું અંગ છે. બૂરી વાસના ક્યારે કઈ તરફની આક્રમણ કરે, ઘાતકી મન ક્યારે કેવા પ્રકારની નરકીય માયાજાળ ન ચલિત કરી મૂકે, પ્રલોભનો કેવાં કેવાં રૂપરંગ ધરીને છળશે, એ કંઈ કહી શકાય નહીં; માટે સદાસારની તમન્નાવાળાએ તો, હરહંમેશ નકેદારી રાખવી જરૂરી છે. ચારિત્ર્ય-ઘડતર એ નિરંતર ચાલી પ્રક્રિયા છે અને શાશ્વત જાગૃતિ વગર સારું ચારિત્ર્ય બંધાવું લગભગ અશક્ય છે.

* સમાપન :-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

* બાળ અપરાધ (બાળ ગુનેગાર)

બાળ-ગુનેગારી એક સામાજિક સમસ્યા છે. સામાજિક વ્યવસ્થા જળવાઈ રહે તે માટે કેટલાક કાયદા-કાનૂન છે. આ કાયદાઓનું પાલન કરવું એ બધા જ માટે ફરજિયાત છે, પણ તે બાળક કોઈ કે બીજી ઉંમરના નાગરિક. જોકે ઉંમરની વ્યક્તિ કાયદાનો ભંગ કરે તો તેના કાર્યને 'અપરાધ' કે 'ગુનો' કહેવામાં આવે છે. જ બાળક કે કિશોર આ પ્રકારનું કાર્ય કરે તો તેનું કાર્ય બાળ-અપરાધ, અથવા કિશોર-અપરાધ (Juvenile Delinquency) કહે છે. આવા બાળ-ગુનેગારોની ઉંમર ભારતમાં અઠ્ઠીમાં અઠ્ઠી સાત અને વધુમાં વધુ ઉંમર સોળ વર્ષની ગણવામાં આવે છે. સામાજિક પરિવર્તન આર્થિક અને વિજ્ઞાનની અસરોને લીધે નીચ્ચ કક્ષા સમાજના બંધારણમાં ફેરફાર થઈ રહ્યા છે. ગામડાં તૂટ્યાં છે. શહેરીકરણ વધ્યું છે. શહેરોમાં ગંદા વસવાટો, ઝૂંપડપટ્ટી વિસ્તારો વધ્યા છે. અહીં ગરીબી મૂળ જ છે. ગરીબીના કારણે કુટુંબના સભ્યોની શારીરિક, માનસિક કે સાંવેગિક જરૂરિયાતો અતૃપ્ત રહે છે. પરિણામે ગુનેગારીવૃત્તિનો જન્મ થાય છે. ગરીબીમાં જીવન યાપન કરતા કિશોરો પોતાની મૂળભૂત જરૂરિયાત માટે અપરાધની દુનિયામાં દાખલ થઈ છે. કોઈપણ બાળક કે કિશોર જેનો વ્યવહાર સામાન્ય સામાજિક વ્યવહારથી ભિન્ન બની જાય તો તેને સમાજ-વિરોધી કે બાળ-ગુનેગાર કહે છે.

બાળ-ગુનેગારીનું સ્વરૂપ

- ચોરી કરવી
- નશાકારક પીણાં કે ચીજનું સેવન કરવું, દુરુપયોગ કરવું.
- ગરદા કરવા.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

- વાલિયાર કરવા.
- તોડ-ફોડ કરવી.
- ગાદક દ્રવ્યો કે દ્રવ્યનું સેવન કરી વાહનો ચલાવવા.
- ગુનેગારો સાથે પ્રત્યક્ષ સંબંધ રાખવા.
- નાનાં બાળકોને પરેશાન કરવાં.
- જાહેરમાં અભદ્ર વિરોધી વર્તન કરવું.
- થૂંક કરવું.
- વર્ગમાં નિયમિત રીતે મોડા આવવું, ઘટાળીરી કરવી.
- વડીલો, માબાપ / શિક્ષકોનો અનાદર કરવો, અપમાન કરવું.
- પરીક્ષામાં ચોરી કરવી.
- નાના બાળકો કે છોકરીઓનાં અપહરણ કરવાં.
- ધાક ધમકી આપી પૈસા પડાવવા.
- રાત-દિવસ ફેરુ વિના રખડવું.
- બસમાં કે રેલવેમાં ટિકિટ વગર મુસાફરી કરવી.
- જાહેર સ્થળો કે શાળાની દીવાલો પર વિકૃત લખાણ
- જુગારખાનું કે દારૂના અડ્ડાઓ પર વધુ પડતી અવ-જવ કરવી
- માતા-પિતા કે શિક્ષકની રજા વગર ગૂમ થઈ જવું.
- રસ્તા પર કે જાહેર સ્થળોએ પર સાયલન્સર / વાહન ચલાવવી
  વળી ટ્રાફિકના નિયમો (Traffic Rules) નો ભંગ કરવો.
- વાહનોની ચોરી કરવી, વાહન લઈને ભાગી જવું.
- અત્યાચાર કે બળાત્કાર કરવો.
- ગંદાં ચલચિત્રો જોવાં, ગંદી ચિત્રો કેસેટ જોવી, ગંદા
  સાહિત્યનું વાચન કરવું, ગંદાં ચિત્રો ચોંટાડવાં કરવાં.
- ગોરકાનૂની ધંધામાં જોડાવું.
- ટેલિફોન પર ગંદી વાતો કરવી, અન્ય વ્યક્તિને પરેશાન કરવી
- કોઈના પર ફૂમલો કરી શારીરિક ઈજા પહોંચાડવી.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

બાળ - અપરાધીનાં લક્ષણો

બાળ - ગુનેગારનાં લક્ષણો નીચે પ્રમાણે છે.

=) જિદ્દી, સ્વાર્થી, આક્રમક, વાઈર્જુની, આવેગપૂર્ણ વિનાશકારી અને આક્રમણકારી.

=) પ્રેમ, જ્ઞાન, નૈતિક અને સંવેગાત્મક સંતુલન વગરના કુટુંબનો સભ્ય.

=) સંવેગમાં ક્રૂરતા, વ્યવહારમાં વ્યાકુળતા અને સામાજિક ભાવો પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્સુકતા.

=) ઈર્ષ્યાની ગુસ્સે થવું, બીજાઓનો વિરોધ કરવો, બીજાઓને ધમકી આપવી, અન્ય પર શંકા કરવી અને સમાજ વિરોધી કાર્ય કરવું.

=) દુષ્ટ, ક્રૂર શરીર

=) અધિકારીઓનાં હુકમોનો અણાદર, સમસ્યાઓને યોગ્ય વિધિથી હલ ન કરવી.

=) શાળામાં મન ન લાગવું, ઘરમાં ખોટું લાગવું શાળામાં આક્રમક વર્તન કરવું.

=) ભવિષ્યની ચિંતા ન કરવી.

બાળ - ગુનેગારીનાં કારણો

બાળ-ગુનેગારી, સામાજિક સમસ્યાઓમાંથી જન્મેલ વધુ પડતી વસતી વધારો, મોટું કુટુંબ ધરાવતા વધુ પડતા શહેરીકરણના કારણે બાળ - ગુનેગારી વધુ છે.

"Delinquency, as a social problem, appears to be on the increase. Some of this increase results from a general increase in population, and some of it results from the fact that an increasingly with proportion of the population lives in urban rather than rural enviroment."

Melinnus & Johnson

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Page No.:
Date:

1. આનુવંશિક કારણ
-) માતા-પિતાની અયોગ્યપૂર્ણ વૃત્તિઓ
-) માતા-પિતાનાં રંગસૂત્રોની અસર
-) ઠસ-પુસ્ટ શરીર હોવા (Solid, closely knit મગજવાળું)

2. શારીરિક કારણો
-) શારીરિક દોષ
-) મુખાંગોનો નીચ વિકાસ

3. મનોવૈજ્ઞાનિક કારણો
-) નિમ્ન સામાન્ય બુદ્ધિ
-) માનસિક રોગ (માનસિક તણાવ, વિચારશૂન્યતા, અંતર્દ્વંદ્વ)
-) પલાયનવાદીવૃત્તિ
-) નિરાશાભાવ
-) સંવેગાત્મક અસંતુલન અને
-) માનસિક ગ્રંથિઓ

4 સામાજિક કારણો
-) અયોગ્ય મિત્રોની સોબત
-) મનોરંજન માટેના સાધનોનો અભાવ અથવા ખોટા પ્રકારનાં મનોરંજનના સાધનોની ઉપલબ્ધતા પ્રાપ્તિ
-) વધુ પડતો બળવાખોર સ્વભાવ.
-) દૂષિત પર્યાવરણ (જુગાર-દારૂના અડ્ડા) વેશ્યાગૃહો, કામુક સાહિત્ય, અશ્લીલ તથા અશ્લીલ મનોરંજનનાં સાધનો વગેરે
-) ગંદા વસવાટ
-) યુદ્ધમાં માતા પિતા બન્નેનાં સંબંધીઓનાં મૃત્યુ, અનાથપણું
-) સાંપ્રદાયિક ઝગડાઓ, દેશ અથવા રાજ્યોનું વિભાજન અને
-) સામાજિક અસમાનતા

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

5. પારિવારિક કારણો
-) વિભક્ત કુટુંબો
-) આર્થિક કુટુંબ
-) કુટુંબની ગરીબી
-) માતા-પિતા તરફની નિરસ્કાર
-) બાળકો તરફ દુર્વ્યવહાર
-) પારિવારિક વાતાવરણ - કુટુંબમાં કડક નિયંત્રણો, અયોગ્ય બાહ્ય-લક્ષણ, શિથિલ કૌટુંબિક નિયમો
-) પિતાનું મૃત્યુ થવાથી લાંબા સમય માટે પિતાની ગેરહાજરી થવાથી માતા-પિતા વચ્ચેની ગેરસમજ
-) પૂરતા વાંચનાભાવ વાતાવરણનો અભાવ
-) માતા પિતા તરફથી ઠપકાનો અભાવ
-) માતાપિતાની નિરક્ષરતા

6. શાળાસંબંધી કારણો
=) શૈક્ષણિક, વાતાવરણ તરફ શાળાનું ધ્યાન
=) શાળામાં નિયંત્રણનો અભાવ અથવા નિયમોમાં વધુ પડતી ઢીલ
-) અભ્યાસ / અભ્યાસેતર શાસનોનો અભાવ
-) દોષપૂર્ણ પરીક્ષા પદ્ધતિઓ
-) ટ્યુશન પ્રથા
-) અયોગ્ય શાળાઓ
-) શાળામાં શૈક્ષણિક સાધનોનો અભાવ / શિક્ષકોનો અભાવ અને લાયકાત / નૂતન શૈક્ષણિક પદ્ધતિઓનો અભાવ / વ્યાવસાયિક સુવિધાઓનો અભાવ અને
-) બાળકો માટે કક્ષ દેખી ભણવાથી અથવા કક્ષ શિક્ષા.

બાળ-ગુનેગારી માટે શિક્ષણ અને માર્ગદર્શન

સમાજ, માતા-પિતા અને સામાજિક સંસ્થાઓ બાળ-ગુનેગારી પર ધ્યાન આપે છે. સારા ગુણોનો સિંચન કરી તેઓ બાળકો સમાજ વિરોધી પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાય છે. જ્યારે

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

બુનિયાદી શાળા વ્યાવહારિક બનાવવા પ્રયત્ન કરવામાં ન આવે તો તેઓ શાળા છોડી બહાર થઈ જાય છે. એટલે શિક્ષણ સુધારવા માટે રચનાત્મક ઉપયોગી શિક્ષણમાં ધ્યાન આપવા પડે.

-) શિક્ષણનો ધ્યેય, કુદરત સાથે સમાધાનની ભાવના કેળવવી જોઈએ.
-) શાળા અને સમાજના દરેકનો નાના કુટુંબના લાલ સમાજની કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યા મર્યાદિત રાખવા સમજાવવા પડે.
-) શાળાનું વાતાવરણ બાળકોના સર્વાંગી વિકાસ માટે વિકાસલક્ષી બનાવવું જોઈએ જેથી બાળકોનો શારીરિક, માનસિક, ચારિત્ર્યવિષયક અને સંવેગાત્મક વિકાસ થઈ શકે.
-) શાળામાં મૂલ્યશિક્ષણ પર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ.
-) શાળામાં બાળકોની શક્તિઓ અને રુચિઓનો સારી રીતે વિકાસ થાય તેવા સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો ગોઠવવા જોઈએ. બાળકો પર શાળામાં વધુ પડતાં નિયંત્રણો ન લાદવાં અને વધુ પડતી સ્વતંત્રતા ન આપે તેનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ.
-) શાળા વાંચનાલયની રચના કરી, બાળકોને લોકશાહીયુક્ત નાગરિકી માટેની તાલીમ આપવી.
-) વિદ્યાર્થીઓ માટે વિજ્ઞાન ક્લબ, સમાજવિદ્યામંડળ, વાચન-મંડળ વગેરે જેવા મંડળોની રચના કરી બાળકોને સર્જનાત્મક કાર્યક્રમો માટે પ્રેરણા આપવી.
-) શાળાઓના બાળકો વસ્તુ સ્થિતિવાળા જિજ્ઞાસાવાળા હોય છે. આ બાબતને ધ્યાનમાં રાખી અવલોકન - કાર્યની તકો તેઓ ગોઠવવી જોઈએ.
-) બાળકોને ઉત્તમ પુરુષોના જીવનચરિત્રની જાણકારી મળે, જીવન ઘડતરી ઉત્તમતાની પ્રાપ્તિ દ્વારા તે માટે શાળામાં બાલ-ઉપયોગી સાહિત્યથી સમૃદ્ધ પુસ્તકાલય તૈયાર કરવું જોઈએ. બાળકો સરળતાથી પુસ્તકો પ્રાપ્ત કરી શકે તેવું સંચાલન કરવું
-) બાળ-અપરાધના નિવારણ માટે જરૂરી માર્ગદર્શન શેરીઓ નિયમિત રીતે મળી શકે તે માટે અભ્યાસક્રમો ચલાવવા જોઈએ
-) શાળાં બાળકો માટે નિદાનાત્મક અને ઉપચારાત્મક શિક્ષણની જોગવાઈ કરવી.

* સમાપન

* Youth crime (યુવા અપરાધ)

→ સત્તરથી અઠ્ઠાવીસ વર્ષની વચ્ચે ઉત્તર કિશોરાવસ્થાના પૂર્વભાગમાં કિશોર-ગુનેગારીની પરાકાષ્ઠા આવે છે. આમ છતાં, આ પહેલાં આ બાળ ગુનેગારોના મોટા ઠઠા મુશ્કેલીમાં મુકાયેલા હોય છે. અને સમગ્ર ઉત્તરબાલ્યાવસ્થાના તબક્કા દરમ્યાન કિશોર-ગુનેગારી ગંભીર ગંભીર સામાજીક સમસ્યા તરીકે સતત ચાલુ રહે છે. આધુનિક વર્ષોમાં જે મોટા કિશોરો ગુનેગારો બન્યા છે, તેમની સંખ્યામાં માત્ર નોંધપાત્ર વધારો થયો છે, એટલું જ નહી પણ આ સમૃદ્ધ ઘરોમાંથી આવતા છોકરાઓ અને છોકરીઓ બંનેમાંથી વિશેષ કરીને, છોકરીઓમાં ઉત્તરોત્તર વધારો થતો જાય છે.

કિશોર ગુનાખોરી વર્તનમાં પરાકાષ્ઠા મોટેનું એક કારણ એ છે કે મોટા કિશોરો માતાપિતા અને શિક્ષકની ચાંપતી નજરથી દુર રહીને ઘણા નૈતિક નિર્ણયો જાતે જ કરતા હોય છે. જો તેણે પહેલા નૈતિક વર્તનના સારા પાઠો નાખ્યા ન હોય તો તે સંભવ છે કે તે ખોટે માર્ગે ચડી જશે. તદુપરાંત, તે હવે પુખ્ત જેવો દેખાય છે. અને પોતાની જાતને પુખ્ત જેવી અનુભવે છે. જ્યારે તે બાળક હતો અથવા નાનો કિશોર હતો ત્યારે જે પ્રમાણે કાયદાપાલન અંગે તેને જે દોરવણી આપતા હતા, તે પ્રમાણે હવે તેને દોરવામાં આવતો નથી.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

તેથી જો તેને લાગે છે કે તેની સાથે ખરાબ રીતે વર્તાવ કરવામાં આવ્યો છે અથવા તેને હીન ગણવામાં આવ્યો છે, તો તે અન્ય માર્ગે ચડી જાય છે. બાળ-ગુનાખોરી વર્તન માટે ફાળો આપતી કેટલીક પરિસ્થિતિ દર્શાવે છે.

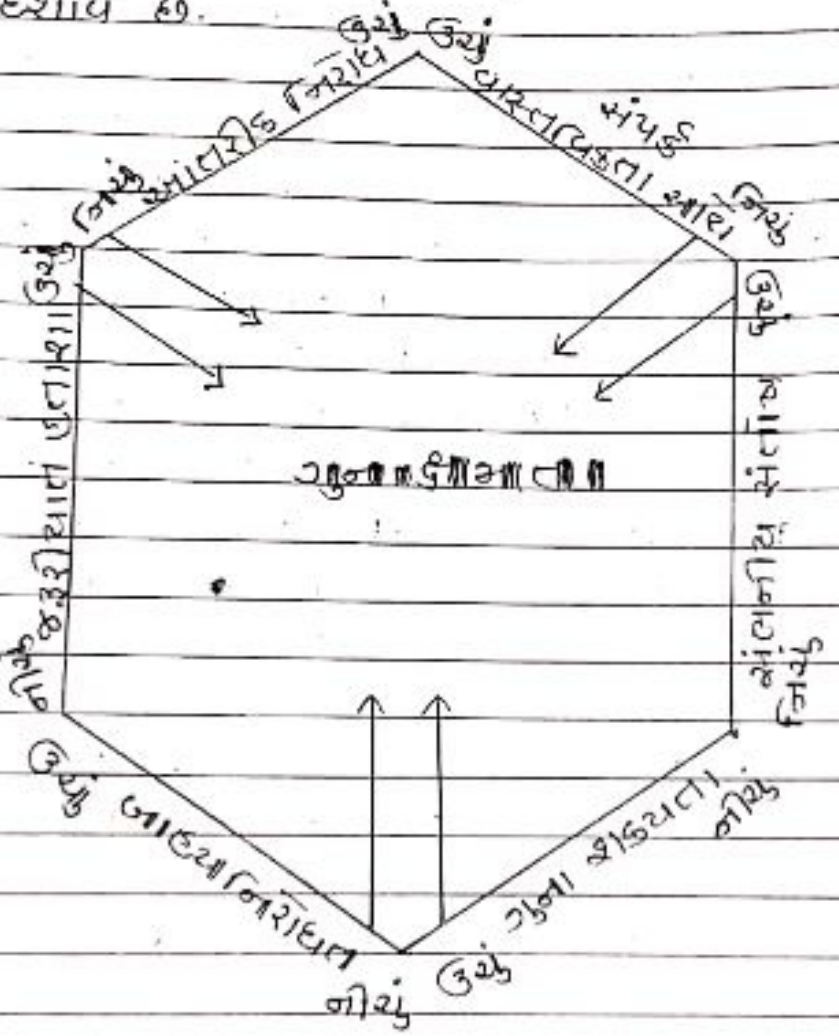

ઉત્તર કિશોરાવસ્થામાં કિશોર-ગુનેગારીનાં મૂળ અધિકતમ રીતે સતત કેટલાયે વર્ષો સુધી કિશોરમાં મનમાં જેને કિશોર અનુચિત સમજે છે એવી શિક્ષાઓ પ્રત્યે અને જેને કારણે કિશોરમાં હીનતા અને અપર્યાપ્તતાની ભાવના નિર્માણ થાય છે એવા બિજાઓના વર્તાવ પ્રત્યે એકઠા થયેલા રોષમાં પડેલા છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

જે કિશોર સમાજના આદર્શના પાલનથી સંતોષ મેળવી શકતો નથી અથવા સંતોષ મેળવવાનુ ઇચ્છતો નથી, તે જુથ દ્વારા તેને પ્રત્યે કરવામાં આવેલા અથવા કલ્પિત થયેલા ખરાબ કાર્યોનો બદલો લેવાને માટે જુથનું અનિષ્ટ કરીને સંતોષ પ્રાપ્ત કરે છે. લોવરીએ સમજાવ્યું છે તેમ,

કુટુંબ બાળ અને વર્ગની સ્પર્ધાઓ દ્વારા નિયત શૈક્ષણિક કાર્ય ક્રમોમાં સફળતા મેળવવા માટે અને તેને અનુરૂપ થવા માટે જે દબાણો આવે તે ઘણીવાર ન્યુનતાવાળી વ્યક્તિને ગુનેગાર બનવામાં મજબુર કરે છે. જે તેની ન્યુનતાની લાગણી માટે ક્ષતિપુર્તિ સાધન બને છે. અથવા તેના જુથ માટે તેની પર્યાપ્તતાનો પુરાવો બને છે.

* સમાચાર :-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Unit - IV

* Intellectual and language Development

* બૌદ્ધિક વિકાસ અને ભાષાવિકાસ

=) અર્થ અને વ્યાખ્યા

=) બૌદ્ધિક વિકાસના તબક્કાઓ

=) બૌદ્ધિક વિકાસને અસર કરતાં પરિબળો

=) બૌદ્ધિક વિકાસના અંતરાયો અને ઉપચારો

* Language Development (ભાષાવિકાસ)

=) ભાષાવિકાસની વ્યાખ્યા અને અર્થ

=) ભાષાવિકાસના તબક્કાઓ

=) ભાષાવિકાસને અસર કરતાં પરિબળો

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

* બુદ્ધિનો અર્થ & વ્યાખ્યા

અર્થ :

પૃથ્વી પર વસવાટ કરતી સમગ્ર જીવસૃષ્ટિમાં સર્વશ્રેષ્ઠ મનુષ્ય છે. દરેક મનુષ્ય તર્ક, વિચારણા, કલ્પના, સ્મરણ, સર્જનાત્મકતા વગેરે માનસિક શક્તિ ધરાવે છે આ માનસિક શક્તિઓમાં બુદ્ધિનો મહત્વ સમાવેશ થાય છે. બુદ્ધિ એક જટિલ માનસિક પ્રક્રિયા છે. બુદ્ધિ શબ્દ સંસ્કૃત ભાષાના 'બુધ્ધ' ધાતુ પરથી ઉતરી આવેલો છે એનો અર્થ થાય છે સમજવું કે જ્ઞાન પામવું. બુદ્ધિ માટે અંગ્રેજીમાં Intelligence શબ્દનો ઉપયોગ થાય છે. એ લેટિન ભાષાના Intelligere ક્રિયાપદ પરથી બનેલો છે Intelligere એટલે સમજવું, જ્ઞાન, બુદ્ધિ એટલે સમજશક્તિ.

વ્યાખ્યા :-

જુદા જુદા મનોવૈજ્ઞાનિકોએ બુદ્ધિની જુદી જુદી વ્યાખ્યાઓ આપી છે જે નીચે મુજબ છે.

વ્યાખ્યા

" બુદ્ધિ એટલે સારી રીતે સમજવાની, યોગ્ય રીતે નિર્ણય લેવાની અને તર્ક કરવાની શક્તિ."

લિન અને સાયમન

" વ્યક્તિ જેટલા પ્રમાણમાં અમૂર્ત રીતે વિચારવાની શક્તિ ધરાવતી હોય તેટલા પ્રમાણમાં તે બુદ્ધિમાન હોય છે."

ટર્મન

" બુદ્ધિ એ તમામ બૌદ્ધિક / બોધન પ્રક્રિયાઓ ના સરવાળો છે જેમાં આયોજન, માહિતીનું સંકલન, ધ્યાન વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. - જે.પી. દાસ.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Page No.:
Date:

"બુદ્ધિ એટલે વ્યક્તિની અંદરની સાગુણની શક્તિ જેને લીધે તે સંપૂર્ણક કાર્ય કરી શકે, વાજબી રીતે વિચારી શકે અને પર્યાવરણ સાથે અસરકારક રીતે વ્યવહાર કરી શકે."

વેક્સલર

"બુદ્ધિ એટલે એક કે વધારે સાંસ્કૃતિક પરિવેશમાં મહત્વની બાબતો સમસ્યાઓને ઉકેલવાની કે મૂલ્યવાન વસ્તુઓનું નિર્માણ કરવાની શક્તિ કે કુશળતા."

ગાર્ડનર

"બુદ્ધિ એટલે પર્યાવરણના કોઈપણ અંદર્ભે સાથે અનુકૂલન કરવા માટે અથવા તેને દૂર લાવવા માટે અથવા તેને પસંદ કરવા માટે જરૂરી માનસિક શક્તિઓ."

સ્ટર્નબર્ગ

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

* બાળકના બૌદ્ધિક વિકાસને અસર કરતાં ઘટકો (પરિબળો)

પ્રસ્તાવના :-

બુદ્ધિસુધારકોના અભ્યાસીએ નિઃશંક રીતે સાબિત કર્યું છે કે વાતાવરણજન્ય પરિબળો બાળકના બૌદ્ધિક વિકાસ પર અસર કરે છે. વાતાવરણના વિદ્યાર્થી ઘટકો પર પરિબળો બાળકના વિકાસમાં મહત્ત્વ ધરાવે છે. જ્યારે વાતાવરણના પ્રતિકૂળ પરિબળો બૌદ્ધિક વિકાસને અવરોધે છે.

બાળકના બૌદ્ધિક વિકાસ પર અસર કરતા મુખ્ય ઘટકો આ છે.

(1) સામાજિક - આર્થિક સ્તર
(2) જાતિ
(3) શિક્ષણ
(4) તંદુરસ્તી

→ સામાજિક - આર્થિક સ્તર :-

મનોવૈજ્ઞાનિક સંશોધનમાંથી જાણવા મળ્યું છે કે જેમ વ્યક્તિનું સામાજિક - આર્થિક સ્તર કે પરિસ્થિતિ ઊંચી તેમ તેનામાં બુદ્ધિલબ્ધિનું પ્રમાણ ઘણું ઊંચું હોય છે. બુદ્ધિનું ઊંચું પ્રમાણ ધરાવનાર વ્યક્તિ ઉચ્ચ સામાજિક - આર્થિક દરજ્જો પ્રાપ્ત કરે છે. માતાપિતાની ઊંચી આર્થિક દરજ્જો બાળકને વિવિધ અનુભવોથી સમૃદ્ધિ બનાવે છે.

આર્થિક મંદીના સમયમાં વ્યક્તિની આર્થિક સ્થિતિ નબળી પડે છે. જે તેની બૌદ્ધિક ક્ષમતાને નીચે ઉતારી દે છે. દુષ્કાળ સીધું પડકાર બની છે કે મા-બાપ પોતે તો નિરક્ષર

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

બુદ્ધિપ્રતિભા ધરાવતા હોય છે. પરંતુ પરિસ્થિતિની મજબૂરીને કારણે તેમની સામાજિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિ નબળી બની હોય છે. પરંતુ ~~પરિસ્થિતિની મજબૂરીને કારણે~~ એમ કહેવું શકાય છે કે આવા દરેકમાં તેમના બાળકોમાં પરિસ્થિતિ સામે ગણગણતાની વધુ પ્રતિકારશક્તિ ઉદ્ભવે છે. અને એને પરિસ્થિતિ પર વિજય મેળવી સફળતા મેળવે છે.

શાળામાં જે બાળકો ભણવા માટે આવે છે. તેઓ વિવિધ સામાજિક - આર્થિક સ્તરમાંથી આવે છે. નિમ્નસ્તરના બાળકોનો પ્રતિકૂળ વાતાવરણને લીધે બૌદ્ધિક વિકાસ રુંધાય છે. આવા બાળકોને શિક્ષકોએ યોગ્ય વાતાવરણ જન્માવીને વિકસાવવા માટે કટિબદ્ધ બનવું જોઈએ.

સામાજિક કે આર્થિક સ્તર ગમે આવે તેમ બાળકની બુદ્ધિઆંક ઊંચો આવે છે. એક જ વર્ગમાં બે. બાળકની બુદ્ધિઆંક અલગ - અલગ હોય છે.

2. ભૂતિ :

ભૂતિ અને બૌદ્ધિક વિકાસના સંબંધ વિશે કેટલીક બૌદ્ધિક માન્યતાઓ પ્રવર્તે છે. પુરુષો સ્ત્રીઓ કરતા વધારે બુદ્ધિશાળી હોય છે. સ્ત્રીઓ કરતા પુરુષોમાં ગાણિત બુદ્ધિ વધારે હોય છે. ગણિત અને વિજ્ઞાન જેવા અમુક વિષયોમાં માન્યતા આપીને છોકરી કરતા છોકરાઓ વધારે હોંશિયાર હોય છે. આવી બૌદ્ધિક માન્યતાને મનોવિજ્ઞાનને ટેકો નથી

ભૂતિની બાબતમાં મનોવૈજ્ઞાનિકોએ સંશોધન કર્યું આવા સંશોધનો કરનારાઓમાં

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

ઇવોલ્યુશન. બીજું અને ઉત્ક્રાંતિ મુખ્ય છે. બુદ્ધિની બાબતમાં પુરુષો સ્ત્રીઓ કરતા ચડિયાતા હોય છે એ વાત ખોટી છે. કલા એવું જોવા મળ્યું છે કે શિલ્પ-સ્થાપત્ય અને ઇજનેરી જેવામાં છોકરી એ કરતા છોકરાઓ આગળ નીકળી ગયા છે. દૃષ્ટિશક્તિ, સ્મૃતિ અને વાક્યરચનામાં છોકરાઓ પર છોકરીઓ સરસ્ય ભોગવે છે.

છોકરીઓને સમાજમાં વિકાસની તકો છોકરાઓ કરતા ઓછી મળે છે. અને બીજુ તેમણે ઉચ્ચ છોકરાઓ કરતા ઓછી મળે છે. ક્વોલિટીના માટે, વિકાસની બધી ભૂમિકાઓમાં બૌદ્ધિક તફાવતનું કારણ વાતાવરણ છે. હેરેડિટી હકિકતો કહે છે તેમ, નીગ્રો અને ગોરી ભૂમિકાઓ વચ્ચેના બૌદ્ધિક તફાવત વારસાગત નહિ, પણ વાતાવરણજન્ય છે.

એટલે જ્યારે ઈન્ટેલિજન્સ કવોટ પ્રમાણે નીગ્રો અને ગોરા બેકી વચ્ચે બુદ્ધિશાળી અને મંદબુદ્ધિવાળાની સંખ્યામાં નોંધપાત્ર તફાવતનથી કલ્ચરી અને ગોરા બેકીના વાતાવરણમાં અને વિકાસની તકોમાં તફાવત હોય છે.

(3) શિક્ષણ :- આપણે 'શિક્ષણ' શબ્દ દ્વારા માત્ર શાળાનું શિક્ષણ જ સમજીએ છીએ. શાળાનું શિક્ષણ બાળકના બૌદ્ધિક વિકાસ પર અસર તો કરે જ છે. જો બાળકને પ્રવેશ કરાવીને સારા પુસ્તકો વાંચવા માટે આપવામાં આવે તો બાળક નો ઘણો સારો બૌદ્ધિક વિકાસ થઈ શકે છે. બાળક પોતાના દૈનિક સામાજિક જીવનમાંથી પણ ઘણુ બધુ શિક્ષણ મેળવે છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

4. તંદુરસ્તી :-

લોકો એમ માને છે કે જેમ બુદ્ધિનું પ્રમાણ ઊંચું તેમ શરીરની તંદુરસ્તી પ્રમાણ નીચું, પરંતુ આ વાત બરાબર નથી સામાન્ય રીતે એવું જોવા મળે છે. કે બૌદ્ધિક વિકાસ પામેલા બાળકોનું શારિરીક આરોગ્ય સારું હોય છે. કુપારીક એવું જણાયું છે કે પ્રતિભાશાળી બાળકોનું શરીર બેધારણા નબળું હોય છે.

શરીર અને બુદ્ધિને ચોક્કસ પ્રકારનો સીધો સંબંધ નથી શરીરની તંદુરસ્તી સારી હોય એટલે તેનામાં બુદ્ધિનું પ્રમાણ વધારે હશે એમ કહી શકાય નહિ શારિરીક ખામી દૂર કરવામાં આવે તો બૌદ્ધિક વિકાસમાં સુધારણા થતી જોવા મળે છે.

શારિરીક તંદુરસ્તી એ બૌદ્ધિક વિકાસનું નિર્ણાયક ઘટક નથી શરીરનું સ્વાસ્થ્ય સારું હોય તો બુદ્ધિ સારી હશે એમ માનવું છે.

સમાપન :-

બાળકના બૌદ્ધિક વિકાસ પર કુલ ચાર પરિબળ અસર કરે છે. તેના માધ્યમ દ્વારા બાળકની બૌદ્ધિક વિકાસ ઓછા પ્રમાણમાં અસર કરે છે. તે ભૂલી શકાય છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

બાળકના બૌદ્ધિક વિકાસમાં અંતરાયો અને ઉપચાર

પ્રસ્તાવના :-

બાળકના બૌદ્ધિક વિકાસમાં નડતા અંતરાયો અને ઉપચારોની પ્રશ્ન સમજવાથી મોટી ફાયદો એ થાય છે કે એથી અર્થઘટન પદ્ધતિનો બૌદ્ધિક વિકાસ પ્રમાણસર રીતે સાધ્ય થયો છે. અને બાળક એક સુંદર બૌદ્ધિક કારકિર્દી ઊભી કરી શકે છે.

1. વારસો અને વાતાવરણ
2. મનોશારિરીક સાધનો
3. સામાજિક - સાંસ્કૃતિક પરિસ્થિતિ
4. ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ
5. ભાષા
6. સંસ્કૃતિ
7. ગૃહસ્થાની સાધનો.
8. શારિરીક-ઉંમરાયો.

→ વારસો અને વાતાવરણ :-

જો બાળકનો વારસો નિશ્ચિત ન હોય અને વાતાવરણ પ્રતિકૂલ ન હોય તો તેનો બૌદ્ધિક વિકાસ રૂંધાય છે. બધાનો વારસો અને સાંસ્કૃતિક રીતે સમૃદ્ધ વાતાવરણ બાળકના બૌદ્ધિક વિકાસમાં સહાયરૂપ છે, સાથે બાળકની બુદ્ધિ સરસાર રીતે વિકસતી નથી. એમ પણ એવા મળ્યું છે કે નિર્બળ સાંસ્કૃતિક પરિસ્થિતિ સરાબુદ્ધિ સાથે બુદ્ધિવિકાસ ઘટાડો કરે છે. વાતાવરણની સુધારણા કરવાથી બુદ્ધિને સારી રીતે વિકસાવી શકાય છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

2. મનોશારિરીક સ્વાસ્થ્ય :

શારિરીક અને માનસિક સ્વાસ્થ્યનો અભાવ કે ખામી પણ બાળકના બૌદ્ધિક વિકાસમાં અંતરાયો ઉભા કરે છે. બાળકની ઉંચાઈ અને વજનની વૃદ્ધિ પ્રમાણસર ન હોય, મગજના કેન્દ્રોમાં પૂરી પકડ આવી ન હોય, બાળકમાં ગમે તે કારણસર મગજને નુકસાન પહોંચેલું હોય આવી અનેક બાબતો બાળકના બૌદ્ધિક વિકાસમાં અંતરાયરૂપ સાબિત થયેલી છે. જે બાળકનું માથુ વિકૃત અને નાનુ હોય તેનો બૌદ્ધિક વિકાસ ખૂબ જ ધીમો હોય છે.

જો બાળકનું શારિરીક સ્વાસ્થ્ય કોઈ કારણસર બરાબર ન રહેતુ હોય તો બાળક ઇચ્છતુ હોવા છતાં પ્રવૃત્તિઓમાં સામેલ થઈ શકતુ નથી. સંચારી અને વહેવારજન્યી જેવી અનેક શારિરીક બીમારીઓ તથા શૌચક્રિયાની અપ્રમાણસરતા અને અસમતુલા બાળકના બૌદ્ધિક વિકાસ પર પ્રતિકૂળ અસર કરે છે. ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની મનોવિકૃતિઓ બાળકની બૌદ્ધિક કામકાજની વિમુખ બનાવી દે છે. ક્રોધ, ભય અને ચિંતા જેવા નુકસાનકારક આવેગોથી બાળકને દૂર રાખવું જોઈએ.

આ અંતરાયોનું યોગ્ય ઉપચાર કરવામાં આવે તો મહદંશે તેની બૌદ્ધિક સુધારણા કરી શકાય છે. ઉપચારોનું આવું આયોજન થઈ શકે. બાળકને પુષ્ટિદાયક ખોરાક આપવો જોઈએ ખુલ્લી હવામાં રમવા જવા દેવા જોઈએ. બાળકને પર્યાપ્ત માત્રામાં આરામ અને નિદ્રા મળી રહે અને સૂર્યપ્રકાશ પણ મળવો જરૂરી છે. બાળક 1 વરસની

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

ઉમરનું થાય ત્યાં સુધી દરરોજ વિરામીન'ની' ગોળી ગ્રામ ગોળીઓ આપવું જોઈએ. જેથી તેની માનસિક શક્તિમાં વૃદ્ધિ થાય છે. એમ સાબિત કરતા કેટલાક પુરાવાઓ પ્રાપ્ત થયા છે.

મનોશારિરીક ખીડ ધરાવતા બાળકોને ઉપચાર કરવામાં આવતી બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. તેની કામ કરવાની શક્તિને વધારી ન પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ. ખામીયુક્ત બાળકને આવી ત્રાટકી થવી જોઈએ કે તેને નકામો કે અર્થશુન્ય નથી. તેમનામાં આત્મગૌરવ અને આત્મવિશ્વાસ પ્રગટાવવો જોઈએ.

બાળકની માનસિક અસ્વસ્થતા - મનોવિકૃતિને દૂર કરવા માટે મનોચિકિત્સકનું માર્ગદર્શન લેવું જોઈએ.

3. સામાજિક - આર્થિક પરિસ્થિતિ :-

કુટુંબ કે મા-બાપની નિમ્નકક્ષાની સામાજિક - આર્થિક પરિસ્થિતિ બાળકના બૌદ્ધિક વિકાસમાં રુકાવટ જન્માવે છે. ખરે કુટુંબની વિદ્યાકીય ઉંમર કક્ષાની સામાજિક આર્થિક પરિસ્થિતિ બાળકના બૌદ્ધિક વિકાસ પર અસર કરે છે.

નિમ્નકક્ષાની કૌટુંબિક પરિસ્થિતિમાં આર્થિક ગરીબાઈ, નીચી સામાજિક દરજ્જો પડોશનું પ્રતિકુળ વાતાવરણ, માબાપનું દાંપત્ય જીવન કે ત્યજવિચ્છેદ વગેરે બાબતોની સમાવેશ થાય છે. બાળકની સુનીતિમયું

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Page No. :
Date :

વાતાવરણ વગેરે જેવી બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

સ્થળાંતરણને કારણે સંતાનોની બુદ્ધિલબ્ધિ ઓછી જોવા મળે છે. મા-બાપની નિરક્ષરતા પ્રતિકૂળ બાળકની વાત થાય છે. ગરીબ સ્થિતિના બાળકોને શિક્ષણની તકો મળતી ન હતી આ માટે બાળકમાં હીરજ, ઈર્ષા આત્મવિશ્વાસ જરૂરી છે. અને વિકાસની અનેક તકો પ્રાપ્ત થાય છે.

કુટુંબના સંબંધો બાળકના બૌદ્ધિક વિકાસમાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. બૌદ્ધિક વિકાસના અવરોધને દૂર. દૂર, પ્રેમ, લાગણી જેવું આપવું આવશ્યક છે. આ મુજબ બાળકની સંખ્યા કેમ અલ્પ કરી તેમ તેની કાળજી લેવાય છે.

4. ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ :

શહેરના બાળકને જે બૌદ્ધિક વિકાસ ની તકો મળે છે. તે ગ્રામ્યવિસ્તારના બાળકને મળતી નથી ગામડામાં શિક્ષણ પુરતા પ્રમાણમાં નથી મળતું કે ખાસ પુસ્તકાલય નથી મળતા કે સાંસ્કૃતિક જેવી સગવડતા ઉપલબ્ધ થતી નથી શહેરના બાળકો માટે શિક્ષણની સહાય પહોંચી પ્રમાણેના શ્રાવ્ય દૃશ્ય સાધનોની વિપુલ પ્રાપ્ત થાય છે. જેથી તેઓને બૌદ્ધિક વિકાસનો લાભ પકડી શકે છે.

5. જાતિ :-

આપણા સમાજમાં છોકરીઓ અને સ્ત્રીઓ

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

નું સ્થાન છોકરાઓ અને પુરુષોની તુલનામાં નીચુ ગણાય છે. છોકરીઓને શિક્ષણની તેટલી તકો અને સગવડતાઓ મળે છે. તેટલી છોકરીઓને મળતી નથી છોકરીઓ અને સ્ત્રીઓને પરિવાર સામાજિક વાતાવરણમાં રાખવામાં આવે છે, જેથી બૌદ્ધિક વિકાસ સ્થગિત થઈ જાય છે. આવી સ્ત્રીની બુદ્ધિ પગની પાનીએ એ પુરુષોએ ઉચ્ચતા કહેવી ખોટક માન્યતા છે. છોકરીઓ કરતા છોકરાઓ વધારે બુદ્ધિશાળી હોય છે. એવી કોઈ સંશોધનાત્મક પુરાવો પ્રાપ્ત નથી છોકરાઓ વધારે બુદ્ધિશાળી હોય છે. એવો કોઈ સંશોધનાત્મક પુરાવો પ્રાપ્ત નથી છોકરાઓ અને સ્ત્રીઓના બૌદ્ધિક વિકાસ માટે આપણી સામાજિક માન્યતાઓ અને મનોવલણમાં ધરતી ફેરફાર કરવી જરૂરી છે.

6. સંસ્કૃતિ :-

કોઈપણ બાળકના બૌદ્ધિક વિકાસ પર તેની સંસ્કૃતિ અસર કરે છે. પરિવાર, શિક્ષક અને ધાર્મિકીકરણ સાંસ્કૃતિક ભૂમિકા બાળકના વિકાસની માટે સહાયરૂપ થવા મળે છે. કોઈપણ દેશનું સાંસ્કૃતિક વાતાવરણ એવું હોવું જોઈએ કે બાળકનું ~~સ્વ~~ વ્યક્તિત્વ એવી રીતે ઘડાઈ શકે જે સંસ્કૃતિ મુક્ત વાતાવરણ અને વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય કેળવણ કરે છે. તેમ છતાં બાળકની બૌદ્ધિક વિકાસમાં વધારે ~~ગતિ~~ ગતિથી આગળ વધી શકે છે.

7. ગ્રંથિઓની અસરો : બાળકના બૌદ્ધિક વિકાસ પર ગ્રંથિઓના સાચની અસરો થા

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

થાય છે. ગ્રંથિઓના સ્રાવોની ખામીને લીધે બૌદ્ધિક વૃદ્ધિ અવરોધાય શકે છે. દા.ત. કંઠગ્રંથિમાંથી ઘટી થાઈરોક્સિનનો સ્રાવ બાલ્યકાળમાં ઓછો હોય કે તેમાં ખામી હોય તો બાળકની માનસિક વિકાસ બરોબર થતો નથી અર્થાત્ બાળક મંદબુદ્ધિ બાળક બને છે. કંઠગ્રંથિના સ્રાવની ખામીથી ઉત્પન્ન થતી મનોદુર્બળતાને ક્રીટિનિઝમ કહેવામાં આવે છે. જો બાલ્યકાળમાં તેનું નિદાન થાય તો બાળકોને થાઈરોક્સિનના ઇંજેક્શનો આપીને માનસિક વિકાસ સાધી શકાય છે.

8. શારિરીક ઉપાધિ :-

બાળકમાં રહેલી શારિરીક વિકલાંગતા તેના માનસિક વિકાસ અવરોધે છે. કાં કે પગની ખોડ, સંધાધી કે અન્ય કોઈ ગંભીર શારિરીક ખામી માનસિક વિકાસ પર વિપરિત કરે છે. આવા બાળકો પર વિશેષ ધ્યાન આપવું પડે છે. તેમની માનસિક તેમજ સામાજિક જરૂરિયાત સંતોષવી જોઈએ. આમ, બાળકને વિશેષ ધ્યાન રાખવાથી તેનો વિકાસ રૂંધાશે નહિ.

સમાપન :-

બાળકના બૌદ્ધિક વિકાસની સંભાવનાઓ અને ઉપમાનોના આઠ મુદ્દા આપવામાં આવ્યા છે. તેના દ્વારા માનસિક ઉપચાર કરી શકાય છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

* ભાષા વિકાસના અર્થ & વ્યાખ્યા

ભાષાનું એક મુખ્ય કાર્ય પ્રત્યાયન (સંદેશાવહન) કરવાનું છે. અસરકારક રીતે પ્રત્યાયન કરવું એ એક કાયાની કુશળતા છે. ભાષા દ્વારા જ વ્યક્તિ પોતાની લાગણીઓ, જરૂરિયાતો, વિચારો, ઇચ્છાઓ વ્યક્ત કરે છે, પરંતુ બાળક ભાષાને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે તે જાણવું ખૂબ જ જરૂરી છે. ભાષાનો વિકાસ એ સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે, પરંતુ અભ્યાસની સરળતા ખાતર ભાષાવિકાસ કે વાણીવિકાસને સમજવામાં આવે છે. ભાષાનો ઉપયોગ વિવિધ અનૌપચારિક અને ઔપચારિક પરિસ્થિતિઓમાં થાય છે.

વ્યાખ્યા :

"ભાષા એ અન્યોને સાથે પ્રત્યાયન કરવામાં વપરાતાં પ્રતીકોનું માનવસર્જિત નિયમબદ્ધ ગતિશીલ અને સર્જનાત્મક તંત્ર છે."

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

* ભાષાવિકાસના તબક્કાઓ સમજાવો

=) પ્રસ્તાવના :-

ભાષા એ સંદેશાવ્યવહારનું સાધન છે. ભાષા દ્વારા જ વ્યક્તિ પોતાની લાગણીઓ જરૂરિયાતો, વિચારો, ઇચ્છાઓ અભિવ્યક્ત કરે છે, પરંતુ બાળક ભાષાને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે તે જાણવું ખૂબ જ જરૂરી છે. ભાષાનો વિકાસ એ સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે.

ભાષાવિકાસ કે વાણીવિકાસને સમજવા માટે નીચેના તબક્કાઓમાં વાણીવિકાસનું વર્ણન કરી શકાય.

1. વાણી પૂર્વેના સ્વરૂપો -
2. એકાક્ષરી ઉચ્ચારો
3. શબ્દભંડોળ
4. શબ્દોના ઉચ્ચારણનો વિકાસ
5. શાબ્દિક ભાષાનો વિકાસ
   a. બેથી ત્રણ વર્ષની વય
   b. ચારથી પાંચ વર્ષની વય
   c. પુખ્તની ભાષાવસ્થા

1. વાણી પૂર્વેના સ્વરૂપો (પૂર્વ ભાષાકીય તબક્કો)

=) બાળક 12 કે 15 માસે પ્રથમ શબ્દ બોલે છે. બાળક બોલવાની શરૂઆત કરે તે પહેલાં કિલકારી ઉચ્ચારી કરીને, રડીને કે શબ્દભંડોળ પોતાની જરૂરિયાતો અને ભાવો લાગણીઓ અભિવ્યક્ત કરે છે. આમ ~~કુદિમ~~ રુદન તેમ જ કિલકારી સ્ફોટક ઉચ્ચારો એ વાણી પૂર્વેનાં સ્વરૂપો છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Page No.:
Date:

→ જન્મ પછી શરૂઆતના દિવસોમાં જ બાળક નીંદ, અવાજ, ઊંઘ, નીંદ પ્રકારના વર્તન કરતો હોય છે; જેનાથી આપણને બાળકની જરૂરિયાતો અને સ્થિતિનો ખ્યાલ આવે છે. તીવ્ર અકળામણના અંતે તો બાળકો રૂદનની સાથે હલન-ચલનની પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા પોતાની જરૂરિયાતનું સૂચન કરે છે.

2. અવાજની અવાજો :-

→ નવ માસની આઠ માસના સમયગાળા દરમિયાન બાળક એક અલગ અલગ વિવિધ અવાજો કાઢવાનું શરૂ કરે છે. આ અવાજોને કોઈ અર્થ હોતો નથી, પરંતુ બાળકને જ અવાજો કાઢવાનો આનંદ થતો હોય છે, તે અવાજોનું પુનરાવર્તન કરે છે. માતા-પિતા આમાંના કેટલાક અવાજોનું પુનરાવર્તન કરવા માટે પ્રોત્સાહન આપે છે. જેમ કે દા-દા-દા, કા-કા-કા, મા-મા-મા. પરિવાર કુટુંબના સભ્યો બાળક દા-દા-દા એવો અવાજ કાઢે તે સમયે જ અમુક ચોક્કસ તરફ આંગળી દર્શાવે છે. આમ દાદાને બતાવીને દા-દા-દા બોલવાનું કરે છે, તેને પરિણામે બાળક કેટલાક અવાજો કાઢવાનું શીખે છે.

3. રાવભાવ :-

→ બાળક બોલે તે પહેલાં ભાષાની અવેજમાં જાતજાતનાં અર્થમય રાવભાવો કરતાં શીખે છે. બાળકમાં જે દૂધ ન ભાવતું હોય તો દૂધની બોટલીને ફેંકતો જ છે. પોતાને તેડવા માટે હાથ લંબાવે છે. કોઈની સાથે બહાર જવું હોય તો હાથ લંબાવે છે. કોઈ તેને પરાણે તેડે તો મુક્ત થવા માટે શરીરને પાડે છે. કોઈ તેડવા માટે ન જવું હોય તો

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

ખૂબ લીધુ નરકુ કુદરતી જ છે. આમ ઉપર દર્શાવેલ રાવલાવો દ્વારા બાળક ભાષાની અવેજમાં પોતાની દરરહ્ય, ગમાણવાગમા, લાગણીઓ વગેરે અભિવ્યક્ત કરે છે. ત્યાર પછી ભાષાના અવયવો પરિચયક્ત બનતાં જ ધીમે ધીમે શબ્દોનો ઉચ્ચારણ કરતાં શીખે છે. એક શબ્દોને વધારે અસરકારક બનાવવા માટે જ રાવલાવનો ઉચ્ચારણ સાથેનો ભેગ પણ કરે છે. બાળક જેમ જેમ શબ્દોનો વધુ ને વધુ ઉચ્ચારણ કરતાં શીખે છે, તેમ તેમ રાવલાવનો ઉચ્ચારણ ઘટતો જાય છે.

૫. શબ્દોના ઉચ્ચારણનો વિકાસ :-

-) બાળક પોતાની જરૂરિયાતો, દરરહ્યો, લાગણીઓ અને વિચારોને અભિવ્યક્ત કરવા માટે સંદેશાવ્યવહારનાં ચાર પાસાં પર પ્રભુત્વ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ :

1. બીજા જે કંઈ બોલે તે બરાબર સમજવું;
2. પોતાના શબ્દભંડોળનો વિકાસ કરવો;
3. શુદ્ધ ઉચ્ચારણોથી શબ્દો બોલવા
4. ભાષામાં રજૂઆત અને વાક્યોની રચના કરવાની શક્તિ વિકસાવવી.

-) નાનું બાળક કુદરતી શબ્દોનો અર્થ સ્પષ્ટ રીતે સમજે છે. 'દા-દા', 'મામા', 'ના-ના' વગેરે શબ્દોના અર્થો તે બરાબર સમજે છે બાળક વડીલોએ બોલેલા શબ્દોનું પુનરાવર્તન કરતાં કરતાં ભાષા શીખે છે. પરિવાર વડીલો તેમ અમુક દોસ્તોએ બોલાતી શબ્દો શીખાય છે. બાળક શરૂઆતમાં એક શબ્દ દ્વારા જ આખું વાક્ય રજૂ કરે છે. જેમ કે 'બૂ' એવો શબ્દ 'મારે પાણી

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Page No.:
Date:

મા
મહત્વ હીરવ' એવા અર્થ અભિવ્યક્ત કરે છે. શરૂઆતમાં 'નામ' શીખે છે, ત્યાર પછી ક્રિયાપદોનો ઉપયોગ કરતાં શીખે છે, ત્યાર પછી વિશેષણોનો ઉપયોગ કરતાં શીખે છે, અને સર્વનામોનો ઉપયોગ કરતાં શીખે છે.

૦) બાળકમાં શબ્દભંડોળનો વિકાસ શરૂઆત નાં ૬૦ વર્ષ સુધી ખૂબ જ ઝડપથી થાય છે. ૬ માસે બાળક એક પણ શબ્દ બોલતું નથી. 15 માસની વયે બાળક આશરે 19 શબ્દો, 18 માસે 22 શબ્દો બોલે છે. ત્યાર પછી શબ્દભંડોળ વિકાસ ઝડપી બને. બે વર્ષે 272 શબ્દો, ત્રણ વર્ષે 447 શબ્દો અને 3 વર્ષે 896 શબ્દો જેટલો શબ્દભંડોળ બાળક ધરાવે છે. ૬૦ વર્ષે નો બાળકનું શબ્દભંડોળ ત્રણ હજાર શબ્દોનું બને છે શબ્દભંડોળનો વિકાસ નો ત્યાર પછી પણ ચાલુ રહે છે. બાર વર્ષની ઉંમરે બાળકનું શબ્દભંડોળ આશરે 10 હજાર શબ્દો જેટલું હોય છે.

5. શાબ્દિક ભાષાનો વિકાસ :-

૦) શરૂઆતમાં બાળક બે કે ત્રણ શબ્દોનાં વાક્યો બનાવે છે. ધીમે ધીમે બાળક તેની સમજ રૂજુ થતાં વાક્યો સાંભળીને તેને આધારે વાક્યો બનાવતાં શીખે છે.

શાબ્દિક ભાષાના વિકાસને વય મુજબ નીચેના નમૂનાઓમાં દર્શાવી શકાય.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

a. બોલી ટાળ વર્ણની વય :-

→ આ ગાળામાં બાળક એક કે બે શબ્દોના નાનાં વાક્યો બનાવે છે. ધીમે ધીમે તે લાંબાં અને જટિલ વાક્યો બનાવતાં શીખે છે. ધીમે ધીમે બાળક 'હું', 'અને', 'તમને' જેવાં સર્વનામોનો વધારે ઉપયોગ કરવા માંડે છે. એક સર્વનામોના ઉપયોગમાં તે વારંવાર ભૂલો કરે છે. ટાળ વર્ણના અંતે તો બહુવચન અને ભૂતકાળનો ઉપયોગ કરતાં બાળક શીખે છે.

b. સારથી પાંચ વર્ષની વય :-

→ આ તબક્કામાં બાળક પોતાની ભાષામાં વ્યાકરણની ભૂલો પકડવે વધુ સભાન બને છે. વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ શુદ્ધ વાક્યો બોલવાની દિશામાં તે ધીમે ધીમે પ્રગતિ સાધે છે. આ અવસ્થામાં બાળક ખૂબ જ વાતો કરે છે. કોઈ સાંભળનાર ન હોય તો તે એકલું વાતો કરે છે. જિજ્ઞાસાવૃત્તિનો વિકાસ થતાં તે વડીલોને ઘણા પ્રશ્નો પૂછે છે. પ્રાથમિક શાળામાં પ્રવેશ પામે તે પહેલાં જ બાળક બોલવાની ભાષા ઉપર સારો એવો કાબૂ પ્રાપ્ત કરે છે.

c. પ્રૌઢની ભાષાવસ્થા :-

→ બાળક શાળામાં દાખલ થાય છે ત્યારે તેને ભાષાનાં લેખિત સ્વરૂપો શીખવવાં પડે છે. વાક્યોમાં કર્તા, કર્મ, ક્રિયાપદ વગેરેનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરતાં શીખે છે. ધીમે ધીમે શાળાના વિવિધ વિષયોના

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

અભ્યાસ દ્વારા તેમ જ સામાજિક અનુભવો દ્વારા બાળકની ભાષા વિકાસની ભરી દે. ભાષાના વિકાસ માટે મહાવરા અને તાલીમની ખૂબ આવશ્યકતા રહે છે.

અભાવન :-

→ બાળક શબ્દો અર્થોની સૂચના અને અર્થ દર્શાવશે, શુદ્ધ ઉચ્ચારો, વાક્યરચના, રૂઢિપ્રયોગો, વાક્યરચનાનાં વિવિધ પ્રકારો અને અભિવ્યક્તિનાં વાક્યરચના વગેરે સંબંધી બાબતોની સમજ પ્રાપ્ત કરે છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

બાલવિકાસને અસર કરતા પરિબળો 21 marks

પ્રસ્તાવના :-

→ બાલવિકાસની ચાલ એકસરખી હોતી નથી. શાળાઓમાં, ઉપચારમાં અને શાળાની બહારના વાતાવરણમાં બાળક બાળક વચ્ચે તફાવત હોય છે. આ તફાવતનાં અનેક કારણો હોય છે.

બાલવિકાસ પર અસર કરતાં ઘટકો નીચે પ્રમાણે છે.

1. તંદુરસ્તી
2. બુદ્ધિ
3. સામાજિક અને આર્થિક સ્થિતિ
4. જાતિ (sex)
5. સાંસ્કૃતિક સંકળાયેલા
6. બહુભાષિત્વ

ઉપરનાં ઘટકોની સમજૂતી નીચે પ્રમાણે છે.

1. તંદુરસ્તી :-

→ શરૂઆતનાં બે વર્ષમાં અયોગ્ય લાંબી અને ગંભીર માંદગીથી બાલવિકાસમાં વિલંબ થાય છે. લાંબી માંદગી આવવાથી બાળકનો જીવન સાથેનો સંપર્ક તૂટી જાય છે અને પરિણામે બાલવિકાસ ખોરંભાય છે. તેનું શરીર-સ્વાસ્થ્ય સારું ન હોવાથી તેને શાળા શીખવામાં રસ પડતો નથી. માંદા બાળકની નવું શીખવાની પ્રેરણા

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

નિર્બળ બની રહે છે. તેનું બાળક જો બહેરું હોય અથવા કોઈક શારીરિક હોય તો તેમાં વિકાસ થાય છે. બાળક શબ્દ અને અનુકરણથી શીખે છે. તેથી શાંતિની જ વાતાવરણ બાળક શબ્દો શીખવામાં તેમ જ શબ્દોના મુજબ ઉચ્ચારો કરવામાં નિષ્ફળ રહી જાય છે.

2. બુદ્ધિ :-

→ બુદ્ધિ અને ભાષા વચ્ચેનો સંબંધ મૂળ નિકટનો હોય છે. બાળકની ભાષા તેની બુદ્ધિમત્તાનો ખ્યાલ આપે છે. વિવિધ ઉંમરે થતો શબ્દભંડોળનો વિકાસ બુદ્ધિ પર આધાર રાખે છે. બુદ્ધિલબ્ધિ અને ભાષાવિકાસનો નિકટનો સંબંધ હોવાથી બાળકની બુદ્ધિનું માપ તેના જ્ઞાન પરથી લઈ શકાય છે. માનસિક રીતે નિર્બળ બાળકોના અભ્યાસ પરથી જાણવા મળ્યું છે કે તેઓ સામાન્ય કક્ષાની ભાષા બોલે છે. બુદ્ધિનું પ્રમાણ જરૂરી એટલું તેટલી ભાષા નિર્બળ. તેજસ્વી બાળક શબ્દભંડોળમાં, વાક્યરચનામાં, ઉચ્ચારોમાં તેમ જ અભિવ્યક્તિની સફાઈમાં સામાન્ય બાળકોથી આગળ હોય છે.

3. સામાજિક અને આર્થિક સ્થિતિ :-

→ ઉચ્ચ સામાજિક અને આર્થિક સ્થિતિ ધરાવતાં કુટુંબોનાં બાળકોનો ભાષાવિકાસ ઝડપથી થાય છે. સામાજિક દૃષ્ટિએ નીચલા વર્ગના અને ગરીબ કુટુંબોનાં બાળકોનો ભાષાવિકાસ અત્યંત ધીમો હોય છે. આ તફાવતનાં કારણ બંને વચ્ચેની બુદ્ધિમત્તા હોઈ શકે. પણ સૌથી અગત્યનું કારણ બાળકને નવું શીખવા માટે

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

પ્રાપ્ત થતી નથી છે. ઉચ્ચ વર્ગનાં બાળકોનું શબ્દભંડોળ, વાક્યરચના અને ઉચ્ચારણ નીચલા વર્ગનાં બાળકો કરતાં ચડિયાતું હોય છે. માતા અને પિતા બંને મજૂરી કરતાં હોય અથવા બંનેને ઘરની બહાર રહેવું પડતું હોય ત્યાં બાળકોનો ભાષાવિકાસ યોગ્ય રીતે થતો નથી. આર્થિક ભીંસમાં સપડાયેલ કુટુંબમાં મા-બાપ બાળકને વિકાસની અવ્ય તકો શી રીતે આપી શકે? અર્થસંચાલન અને સામાજિક પ્રતિષ્ઠા ધરાવતાં કુટુંબોનાં બાળકોને ભાષા-વિકાસની વધારે તકો મળે છે. તેઓ વધારે માણસોના સંપર્કમાં આવે છે તેમ જ શબ્દભંડોળ વધારવાનાં અન્ય સાધનો પણ તેમને સુપ્રાપ્ય હોય છે. બાળકો પુસ્તકો વાંચે, ગીતો ગાય, રેડિયો સાંભળે, નાની વાર્તાઓ સાંભળે, સમવયસ્કો સાથે સર્જનાત્મક રમતો રમે તેમ જ વાતાવરણમાં સક્રિય રીતે ભાગ લઈ શકે તો ભાષાવિકાસ ઝડપી બને છે. જે બાળકને આવી તકો મળે છે તેઓનો ભાષાવિકાસ સારી રીતે થાય છે અને જેમને તકો મળતી નથી તેઓ ભાષાવિકાસમાં પાછળ રહી જાય છે.

૫. અતિ :-

-) શરૂઆતનાં વર્ષોમાં છોકરા-છોકરી-ઓના ભાષાવિકાસમાં મહત્વનો તફાવત હોતો નથી. બોલતાં શીખવાના સમયથી છોકરીઓ છોકરાઓથી આગળ નીકળી જાય છે. બોલચાલમાં છોકરાઓનું શબ્દભંડોળ મર્યાદિત, વાક્યો નાનાં અને વ્યાકરણની ભૂલોવાળાં, શબ્દોની સંગઠન ઓછી તેમ જ ઉચ્ચારો ખોટા જણાતાં હોય છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

કોકડીઓ અને ખાસ કરીને સાધનોમાં કોકડાઓની અધારી હોય છે. આ તફાવતનું કારણ એવું અનુમાનમાં આવે છે કે કોકડીઓનો આકાર અંતિમદશાને લક્ષમાં રાખીને જેની ઉંચાઈ આશા લક્ષમાં આવી શકે છે. કોકડાઓને વિકાસનું અંતિમદશા સમયે ઉંચાઈ તરફ વિકાસ કરતાં અંતરાયો આવતાં હોય છે કારણ કે વિકાસ દરમ્યાન કિરણોના લક્ષમાં સમય કરતાં વધારે સમય લાગી જાય છે. અહીં બાજુ કોકડા - કોકડીઓ વચ્ચેનો આકાર તફાવત સ્પષ્ટ નથી. ઘણાખરા સાધનોમાં કોકડીઓનો કોકડાઓમાં વિલોપ થઈ ગયો હોય છે.

૨ સંયુક્ત અંતઃકોષ :-

પ્રજનનસંયુગ્મમાં સમકદના બે અચલ કોષ કે જે સંયોગ પામી ફલિત કોષ બનાવે છે. આ કોષોની ચાલન ક્ષમતાના અભાવે એકબીજાની નજીક આવી સંયોગ કરે છે. આમાં કારણ અંતઃકોષ અને બાહ્ય અંતઃકોષ સમાવેશ થાય છે. સંયુક્ત અંતઃકોષોનો આકાર ગોળ અથવા અંડાકાર હોય છે. તે આકારમાં સમાન અને અસમાન હોય છે. અંતઃકોષ કરતાં બાહ્ય અંતઃકોષ કદમાં મોટો હોય છે. સંયોગમાં જોડાતાં અંતઃકોષોનો આકાર મોટો ન હોવાને લીધે આકારિકાઓ સમાંતર ઉગે છે. આકારિકા અને અંતઃકોષ વચ્ચેના અંતરાલ અને આકારિકાની કક્ષાએ અંતઃકોષના આકારિકાના પટ પર સ્થાયી કરે છે કે અંતઃકોષ દ્વારમાં સ્થિર હોય અને તેના તરફ પૂરતું દબાણ સમાયેલું ન હોય તો અંતઃકોષ આગળ તરફ ધકેલાય જાય છે. આનાંતરિક સંયોજનાદિ સમૂહમાંનું અંતઃકોષ તરફનું અવકાશ આગળવાળી આશા

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

બોલનું ચાર છે.

-) કુટુંબનું કદ અને પ્રકાર, ભાઈ-બહેનોની સંખ્યા, કુટુંબમાં બાળકનું સ્થાન વગેરે બાળકની ભાષા પર ઊંડી અસરો કરે છે.

6. બહુભાષિત્વ :-

-) બાળકને બાળપણમાં એકથી વધારે ભાષા શીખવવાની રુચિ તો મૂંઝવણ ઉત્પન્ન થાય છે. દરેક વસ્તુ માટે બે શબ્દો શીખવાના તેમ જ વાક્યોમાં શબ્દોનો ઉચ્ચારણ અને શૈલીની માટે બે પ્રકારનાં વ્યાકરણો તરફ ધ્યાન આપવાનું બાલ્યકાળમાં ઘણું જ મુશ્કેલ છે. બે ભાષા શીખતું બાળક એક ભાષાના શબ્દો બીજી ભાષામાં વાપરીને ગોટાળા ઉત્પન્ન કરે છે. બહુભાષી બાળકને શાળામાં અનુકૂલનમાં પણ મુશ્કેલી જન્માવે છે. શાળાનું માધ્યમ કોઈ એક ભાષા હોય છે. અને તેને બે ભાષા યોગ્ય રીતે આવડતી ન હોય તો શબ્દો ગ્રહણ કરવાનું અને શબ્દોના અર્થ કરવાનું મુશ્કેલ બને છે.

સમાપન :-

બાળકમાં ભાષાવિકાસ ખૂબ જ અગત્યનો છે. બાળકના ભાષાવિકાસમાં ઘણા પરિબળો અસર કરે છે. જેમ કે તંદુરસ્તી, બુદ્ધિ, સામાજિક અને આર્થિક સ્થિતિ, જાતિ, કૌટુંબિક સંબંધો, અને બહુભાષિત્વ વગેરે જેવા પરિબળો ભાષાવિકાસને અસર કરે છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Unit : V

* Emotional Development

* આવેગ વિકાસ

-) વ્યાખ્યા અને અર્થ

-) આવેગ વિકાસને અસર કરતાં પરિબળો

-) આવેગ અભિવ્યક્તિનો વિકાસ

- આનંદ
- ચિંતા
- ક્રોધ અને ઉદાસી
- ઈર્ષા
- ભય
- જિજ્ઞાસા
- સ્વસન્માનતા
- પ્રેમ / ભાતીય પ્રેમ

-) આવેગનું શિક્ષણ

- અભિસંધાન દ્વારા આવેગ શિક્ષણ
- અનુકરણ દ્વારા આવેગ શિક્ષણ

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

૪ આવેગનો અર્થ અને વ્યાખ્યા સમજાવો.

પ્રસ્તાવના :-

આવેગો માનવીના જીવનમાં ખૂબ જ મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. માનસશાસ્ત્રના વિવિધ અનુસાર આવેગોના કેટલા કેવાયેલા હોય છે. આવેગ વિનાનું જીવન શુષ્ક અને રસહીન બની જાય છે. આપણા જીવન આનંદ અને વિષાદ, ઉત્સાહ અને નિરાશા પ્રેમ અને નિરસ્કાર નફા અને ક્રોધ જેવા વિવિધ આવેગોની અસર છે. બાળકો પણ વિવિધ પ્રકારના આવેગો અનુભવે છે. બાળકના આવેગો પરિપક્વ હોય છે. અને પ્રયત્નોમાં નિષ્ફળ હોય છે. બાળકોના નિષ્ફળ આવેગો પરિવર્તનશીલ હોય છે. તેમજ બાળકોના આવેગો વારંવાર પલટાય છે. બાળકો આનંદ, પ્રેમ, ડાહ્યા, વગેરે વગેરે આનંદદાયક આવેગો - વિષાદક આવેગો તેમજ નફા, ક્રોધ, દ્વેષ વગેરે દુઃખદાયક આવેગો મિશ્રિત આવેગો અનુભવે છે.

આવેગનો અર્થ :

આવેગની સંજ્ઞામાં ~~emotion~~ emotion કહે છે. આ સંજ્ઞા શબ્દ 'ઇમોશન' લેટિન શબ્દ emovere પરથી આવેલી છે. જેનો અર્થ ઉત્તેજિત કરવું કે ખુશ કરવું થાય છે. સરળ માટે સંક્ષિપ્ત રૂપે જણાવે છે કે જે પ્રવૃત્તિની ગતિ કોઈવ્યક્તિ તે આવેગનો અર્થ તેવ વ્યાખ્યા કે ઉત્તેજિત થાય છે. પછી આવી ઉત્તેજિત સુખદ કે દુઃખદ પણ હોઈ શકે.

વ્યાખ્યાઓ :-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

(1) 'ઘાયેલા એ સમગ્ર મીનાર્મની મુખ્યાવસ્થા છે.'
- વુડવર્થ અને માર્કવીસ

(2) 'ઘાયેલા એ સમગ્ર મીનાર્મની ક્રિયાશીલતા.'
- લીન્ડસે

(3) 'ઘાયેલા શબ્દ કોઈ પ્રકારની ઘાયેલાવસ્થા, બડકી લેવાની કે ઉત્તેજના થવાની સ્થિતિ સૂચવે છે.'
- આર્થર જર્શીલ્ડ

(4) 'ઘાયેલા વ્યક્તિમાં સમગ્ર શક્તિ એક તીવ્રતાથી ઉત્પન્ન થતી ચળવળાટ છે. જે મુખમાં મનોવૈજ્ઞાનિક છે. એક તે વ્યક્તિના મન અને શરીર. સક્રિય સમગ્ર મીનાર્મની ચળવળાટ છે.'
- એ.ટી. જેન્સ

(5) 'ઘાયેલા એટલે શરીરની ઇચ્છાશક્તિ તાત્પુરતી સ્થિતિ.'
- કી.ક કી

(6) 'ઘાયેલાને અતિરિક્ત, પ્રેશરાદ અને વિશિષ્ટ સંબંધિત પ્રત્યે શક્તિ ઉત્પન્ન કરતી પ્રતિક્રિયા તરીકે વર્ણવી શકાય.'
- વોલ્ફ અને મામ

ઉપરની વ્યાખ્યાઓ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ઘાયેલાના અનુભવ સમયે સમગ્ર મીનાર્મ ચળવળી ઉઠે છે. એટલે કે મુખ્ય થાય છે. ઘાયેલા દરમ્યાન વ્યક્તિ ક્રિયાશીલતા ની અવસ્થામાં આવીને પડી જાય છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

પરિણામે આપેલા દરમિયાન અનેકવિધ બાહ્ય અને આંતરિક શારીરિક ફેરફારો થાય છે. જેથી તેને કોઈ રોગ ઘણાખરાં કહેવી નાખવાથી પાકમાં ઘટાડો થાય છે. તેથી તેને કોઈ અનિષ્ટ પ્રકારના રોગોની જ્યારે વધુમાં આપેલાની સંભાર કરે ત્યારે તેનું સમગ્ર નૈસર્ગિક શરીર - ઉતિજન પદ્ધ જાય છે. અને મૃત્યુવશ થાય કરે છે.

આપેલા એ એક ઉત્કટ સુખ કે દુઃખ કે વાસના છે કે જે કોઈક એક શારીરની મૃત્યુવશમાંથી જન્મે છે. આપેલાના અનુભવ-દરમિયાન વ્યક્તિને પીડે એવું આપેલા અનુભવે છે. તેથી સમાજ માનસિક અનુભવ થાય છે. સાથે સાથે આપેલા વ્યક્તિને પ્રવૃત્ત કરવા માટેની પ્રેરણા પૂરી પાડે છે. આપેલા દરમિયાન રહેવાના કુટુંબથી અલગ કે પાછી, એકાકીપણાં અને એકાંત દ્વારા બાહ્ય શારીરિક ફેરફારો દ્વારા આપેલાની અભિવ્યક્તિ થાય છે. જ્યારે આપેલા દરમિયાન શરીરના આંતરિક અવયવોની ક્રિયાઓમાં પણ ફેરફાર થાય છે. આમ આપેલા એ સમગ્ર પ્રવૃત્ત શરીર સાથે સંકળાયેલ જટિલ મનોશારીરિક ક્રિયા છે.

*

આપેલાનું શિખર

સામાન્ય રીતે એમ કહી શકાય કે બાળક જેમ જેમ ઉંમરમાં વધતું જાય છે. તેમ તેના અનુભવમાં પરિવર્તન આવતું જાય છે. અનુભવમાં ફેરફાર મર્યાદાથી બાળકની આપેલાની અભિવ્યક્તિમાં પણ પરિવર્તન આવે છે. એટલે એમ કહી શકાય કે આપેલાશિખરો એટલે આપેલાના

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

પ્રદર્શનમાં પણ કેરકાર જેમ જેમ બાળકની સામાજિક અનુભવ વધતો જાય છે. તેમ તેમ બાળકના આચારવિચારમાં ફેરફાર આવે છે. કારણ કે બાળકના આચારના અનુભવમાં ફેરફાર થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે બાળક તાણ કરું પાસે જે વસ્તુથી ડાય પામતુ કરતુ તે વસ્તુ ઉમર અને અનુભવના વિકાસ સાથે ડાય પમાડી શકતુ નથી. આચારમાં ફેરફાર થાય છે. તે જ બતાવે છે. કે બાળકમાં આચારો જન્મજાત નહિ પણ સંપાદિત કરીએ છીએ.

બાળક પોતે પણ બાળ છે. તેમ શિક્ષણ અને અનુભવમાં વૃદ્ધિ પામે છે. તાના સંતુલીત કરતુ બાળક શિક્ષણ અને અનુભવ વિકાસ પણ મેળવે છે. પછી, તાણ બાળક જે રીતે આચાર પ્રદર્શન કરે છે. તેના કરતા તે મોટું થતા આચારપ્રદર્શન ભિન્ન રીતે કરે છે. તેના ~~કરતાં તે મોટું થતા~~ આચારોને વટન કરવાની રીતમાં પણ શિક્ષણ અને અનુભવની વૃદ્ધિ પણ ફેરફારની થાય છે. એટલે જ તેઓ પણ બાળક મોટું થતા અનુભવથી આચારોનું નિયંત્રણ કરવાનું શીખી લે છે. આના પરથી એમ કહી શકાય કે બાળકના આચારશિક્ષણ અને આચારવિકાસમાં શિક્ષણ અને અનુભવ મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

બાળક જેમ આચારશિક્ષણ પ્રાપ્ત કરતુ થાય છે. તેમ તેનામાં નવા પ્રકારના ફેરફારો જોવા મળે છે. (1) બાળકમાં આચાર પ્રેરણા પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર થાય છે. પહેલા જે પરિસ્થિતિ બાળકને આચારશીલ બનાવી દેતી કરી તે પરિસ્થિતિ પછી બાળક પર રહેતી અસર ઓછી

Page No. :
Date :

રિકરચી પકડવા તેનામાં આવી બધી આવીશ ન કરતી પ્રયોગમાં એવું પણ થવા મળ્યું કે ઉંદરથી ભય પામતી આલ્બર્ટ ઉંદર જેવા બીજા પ્રાણીઓથી ભય પામવા લાગ્યો. હવે તે અવલોકન પણ અનુભવવા લાગ્યો. પ્રયોગમાંથી બોધ શકાયું કે પ્રથમ ઉદ્દીપક સાથે સરખા પ્રકારનું દમવાળા બીજા ઉદ્દીપકની સરખાવ પણ પ્રથમ ઉદ્દીપક જેવી જ થાય છે.

સાવીત્રીબેનમાં સનિમંદાતની કાળી દાઢી મોટી છે. સ્વાસ્થ્ય રીજવણીના હેતુમાં પણ એ અનુભવી શકાય છે. આ સનિમંદાતની નદીથી જ માતા નુકસાન કરતી વસ્તુ કે વસ્તુઓથી બાળકને દૂર રાખવા મથે છે. નુકસાન કારક વસ્તુઓથી માતા નાંકર બનાવે છે જેથી બાળક ખાડી આવે બાળકને ચાલતાં બીક બનાવીને માતા શાંત રાખવાનું કે નીકાળ કરતા અટકાવવાનું દરેક કામ કરે છે.

જે આપણી સનિમંદાત દિશે કહ્યું પણ તે કીધાથી કે એવા પ્રત્યે ઉપેક્ષાવૃત્તિ કેળવે તો બાળકને દાદુ નુકસાન કરી બેસીએ કોઈ એવું બન્યા મળ્યું કે માર મારીને કીડીમાં બીકણી બનાવવા જતા બાળકને કીડી પ્રત્યે મોટી સૂગ જન્મે છે. બાળક અને નિરસ્કારવૃત્તિથી જોવા મળે છે.

જેમ સનિમંદાત દ્વારા બાળકમાં ભય જેવા સ્વભાવો જન્માવી શકાય છે. તેમ દૂર પણ કરી શકાય છે. બેન્સન નામના મનોવૈજ્ઞાનિકે પાંચ વર્ષની બાળા પીટર પર પ્રયોગ કરીને આ સાબિત કર્યું છે. પીટરના મનમાં પ્રવેશેલી સસલાની બીક સનિમંદાત દ્વારા બેન્સને દૂર કરેલી.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Page No. :
Date :

વિકસ્યો પડેલા વિસ્તારમાં અથવા નવાં આવેલા કરતાં પ્રયોગમાં લીધું પણ એવા મળ્યું કે ઉદ્યોગ નવા પામતી આવેલ ઉદ્યોગ એવા લોક ગ્રાહકોથી નવા પામવા બાબતે કરી તે સમયથી પણ નવા અનુભવવા બાબતે પ્રયોગમાંથી એવું જણાયું કે પ્રથમ ઉદ્યોગ અથવા સમયમાં દ્વારાના લોક ઉદ્યોગની અસર પણ પ્રથમ ઉદ્યોગ જેટલી થાય છે.

આવોગશિબિરમાં અભિયંતાએ કાળો દાખ મૂકી છે. અવાજ વિજળીના ઝટકાથી પણ એ અનુભવી શકાય છે. આ અભિયંતાએ નદીથી જ માગ્ય કુદરતી કરતી વસ્તુ કે વસ્તુઓથી બાગકને દૂર રાખવા મથે છે. કુદરતી કારક વસ્તુઓને માગ્ય નંબર બનાવી છે જેથી બાગક આવી અને બાગકને બાવાતી લોક બનાવીને માગ્ય શાંત રાખવાનું કે નિકાલ કરતાં અટકાવવાનું દબાણ કરે છે.

જો આવાજી અભિયંતાના વિશે કશું બહાર ન કીધું કે એના પછી ઉપયોગને લીધે તો બાગકને દાખ કુદરતી લીધે જોવું એવા મળ્યું કે માર મારીને વીડમાંમાં એકઠો બનાવવા જતા બાગકને વીડમાં પછી મોટી મૂંગ જમી છે. બાગક અને નિરસ્કારણથી એવા મળે છે.

એમ અભિયંતાના દ્વારા બાગકમાં નવા જેવા અવાજો જનાવી શકાય છે. તેમ દૂર પણ કરી શકાય છે. એક નાના મનોવૈજ્ઞાનિકે પાંચ વર્ષની બચના ગીરવ પર પ્રયોગ કરીને આ સાબિત કર્યું છે. ગીરવના મનમાં પ્રવેશેલી સમસ્યાની લોક અભિયંતાના દ્વારા એક્સરે દૂર કરેલી.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

અભિસંધાન દ્વારા આવિષ્કારમાંથી ઉદ્ભવ પામેલી કૃતિઓ દ્વારા કુટુંબના મતભેદોને દર્શાવી છે. તે જ્યારે છે. અભિસંધાન બાળકમાં સમજણશક્તિનો વિકાસ કરી શકતુ નથી વળી તે કહે છે કે આ અભિસંધાન દ્વારા મળતુ શિક્ષણ અંધળુ શિક્ષણ હોય છે. આમ અભિસંધાન દ્વારા આવિષ્કારમાં પડતા બાધક મર્યાદિત ઉપયોગિતા દર્શાવી છે.

* અનુકરણ દ્વારા શિક્ષણ

મનોવૈજ્ઞાનિકોએ નોંધ્યું છે કે બાળક ના આવિષ્કારમાં અનુકરણ અને સુજ્ઞ ખૂબજ મહત્વ ધરાવે છે. અનુકરણ એટલે જેમ બીજા કરે તેમ કરવું સુજ્ઞ એટલે જીવા અને વિના બીજાના મંતવ્યોને ધ્યાનમાં લીધા વગર જાતે જ નિર્ણય કરવો. બાળક મા-બાપના સૂચનોને વશ થાય છે. વળી તે વડીલોનું અનુકરણ કરે છે. જો મા-બાપ કહે કે નિશાળ કરીશ તો બાપો પકડી જશે તો બાળક પરીક્ષા એમ માની લે છે કે પોતે નિશાળ કરવાનુ બંધ કરવું જોઈએ. તેથી તો બાપો પકડી જશે.

એમ કહી શકાય કે બાળકનું મોટાભાગનું આવિષ્કારમાં સૂચન, અનુકરણ પર આધાર છે. બાળકમાં નામા - અકામા, રુચિ - અરુચિ ઘૃણા - તિરસ્કાર સુખ - દુઃખ વગેરે આ રીતે વિકસે છે. મા-બાપ, વડીલો અને શિક્ષકોએ એ જરૂરી આવશ્યક કહેવું જોઈએ કે સૂચન અનુકરણ દ્વારા થતું આવિષ્કારમાં અપાર મહત્વ તેથી બાળક અજ્ઞાન હોવાથી બીજાનું અનુકરણ કરે છે. તેને પોતાની એવી ખબર હોતી નથી.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

અનુકરણથી મળતા શિક્ષણ આકસ્મિક શિક્ષણ કહી શકાય બાળકને અને આપણે - મોટેરાઓને ઘણું બધું શિક્ષણ આવું આકસ્મિક જ હોય છે. એ જ અનુભવના બાળકને સ્વરૂપ અને નિર્ણય બાળકના સ્વભાવમાં મૂકવામાં આવે તો બાળક આપમેળે સ્વરૂપનાં અનુકરણ કરવા લાગશે અને તાય જતો રહેશે. જ્યારે માતા પિતા બાળકી મા-બાપના કૃત્યનું અનુકરણ કરે છે. પ્રસંગોપાત મા-બાપના સંતાનો મા-બાપની પ્રસંગનાનું અનુકરણ કરશે.

બાળકના આદર્શશિક્ષણની પ્રશ્ન વિચારતી વખતે આપણે એ પણ જોવું જોઈએ કે બાળક પોતાની આસપાસ જોઈ અને ઉચિત પ્રસંગે વર્તન કરે આની અર્થ એ થયો કે બાળકને આદર્શનું નિરીક્ષણ કેળવી શકે કરી શકાય, એ પણ ફળવવું જોઈએ. આદર્શવાદ સમુચિત અભિવર્તન માટે આદર્શ નિરીક્ષણનું શિક્ષણ બાળકને આપવું જરૂરી છે.

બાળકના આદર્શશિક્ષણની સમસ્યાની અભ્યાસ કરતી વખતે કોઈએ દર્શાવ્યું એક નોંધપાત્ર ફકીકત કહી છે. તે જણાવે છે કે આદર્શાત્મક આવડતની બાળકના આદર્શશિક્ષણ પર તીવ્ર અસર થાય છે. આદર્શાત્મક આવડતની બાળકના આદર્શશિક્ષણ પર તીવ્ર અસર થાય છે. આદર્શાત્મક આવડત એટલે બાળકની આસપાસ સામાજિક વાતાવરણ જેમ કે ઘરનું, પડોશનું, શાળાનું વગેરે પ્રકારનું વાતાવરણ. તોડીને જણાવે છે કે બાળકનું ઘડતરમાં કોઈ બળવાન કારણ તેનું કૌટુંબિક વાતાવરણ છે. ઘરનું શાંત અને મધુર વાતાવરણ બાળકમાં નૈતિક આદર્શો વિકસાવે છે.

સ્વાવેગન અસર કરતાં પરિબળો

બાળક તેમ જ પુખ્ત ઉંમરની વ્યક્તિની આવેગમયતામાં સંજોગો અને પરિસ્થિતિ અનુસાર વારંવાર પરિવર્તન થાય છે. આવેગમયતાને અસર કરનારી અનેક બાબતો છે. બાળકની લાગણી-સંવેદનને સમજવા અને લાગણીપૂર્ણ સફળ બનાવવા માટે બાળકની નિદ્રાની, ઘર, વ્યક્તિ, સામાજિક પરિસ્થિતિ કૌટુંબિક સંભાળ, માતાપિતાનું વલણ વગેરે બાબતોની ખ્યાલ કરવી જોઈએ. બાળકનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય જળવાય તે માટે આ લાગણીજન્ય પરિસ્થિતિથી દૂર કરવાની પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

(1) માતા-પિતાનું વલણ અને કૌટુંબિક પરિસ્થિતિ:
બાળક પોતાની બધી જ સમય પિતાના અથવા માતાના સાન્નિધ્યમાં કુટુંબમાં ગાળે છે. આથી કુટુંબમાં બાળકનું સ્થાન અને માતાપિતાના વલણની તેની આવેગમયતાને સીધી વધારે અસર કરે છે. માબાપ-બાળકના સંભાળ બાળકના જીવનમાં સીધી ~~વધારે અસર કરે છે.~~ સંઘર્ષ ઉત્પન્ન કરે છે. બાળકના વર્તન વિષે પ્રસંગોપાત જુદા જુદા દીશાથી માતાપિતા અયોગ્ય કરે છે. એક બાજુ બાળક આક્રોશ ઉત્તેજિત થઈને કૂદે ત્યારે માતા તેના વખાણ કરે, પરંતુ મહેમાનની હાજરીમાં તે કૂદે ત્યારે ઠપકાની સાથે તેના બાળકની નિષ્ફળતાની અવાજ લેવામાં આવે પરંતુ મોટા બાળકને ઠપકો આપવામાં આવે, ઉપરાંત બાળક જેમ મોટું થાય છે. તેમ માબાપ વારંવાર તેના વર્તનની ટીકા કરે કે અપેક્ષાઓ બતાવે છે. આથી બાળક 'શું કરવું' અને શું ન કરવું તેના સંઘર્ષમાં અટવાઈ જાય છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Page No. :
Date :

2. ઉછેરની રીત :- પુખ્ત આવેગમયતાને અસર કરે છે. તરછોડાયેલા કે પૂરતું ધ્યાન નહિ પામતા બાળકોમાં આવેગ - અભિવ્યક્તિના વમળરૂપે જોવાય છે. બાળક પ્રતિ વધારે પડતું ધ્યાન તેમની અભિલાષા દ્વારા કે કંઈ ઉપરોક્ત વર્તાવ તેમનામાં અતિરંજનીય આવેગો ઉત્પન્ન કરે છે. લોકો સમય ઘરની બહાર રહેવું, બાળક પ્રિયે વધારે પડતી માંગ કરવી, બાળકની હાજરીમાં તેના દુઃખની ચર્ચા કરવી તેમને કાંઈ તેમ કરવા દેવું તેમના વધારે પડતા વખાણ કે ટીકા કરવા વગેરે બાબતો બાળકના સ્વસ્થ આવેગાભિવ્યક્તિમાં મુશ્કેલીઓ ઉત્પન્ન કરે છે.

3. ઘરનું અને ઘર બહારનું સામાજિક વાતાવરણ :

ઘરનું સામાજિક વાતાવરણ કેટલીક વખત એવું હોય છે કે જેથી ગૂંગળામણ થાય છે અને તેમનાં પુકોચો ઉત્પન્ન થાય છે. દમનિયા વાતાવરણ અને અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓવાળા ઘરમાં બાળક અનુકૂલન સાધી શકતું નથી. જે ઘરમાં વધારે પડતા સભ્યો હોય કે ગરીબાઈની ભાવના વધારે હોય ત્યાં પણ બાળકને શાંતિ મળતી નથી. જર્સીલ્ડ જણાવે છે કે 'કુટુંબમાં જેમ વધારે વ્યક્તિઓ તેમ એકબીજાના કામમાં દખલગીરી પણ વધારે કરે.' બાળકના ઉછેરમાં શિસ્ત અને શિક્ષાનો પ્રભાવ પણ તેની આવેગમયતાને અસર કરે છે.

ઘરના સામાજિક વાતાવરણની જેમ શાળાનું સામાજિક વાતાવરણ પણ બાળકની આવેગમયતાને અસર કરે છે. જો બાળક શાળાના નીતિનિયમોને અનુકૂળ ન થઈ શકતું હોય અથવા તે વારંવાર નાપાસ થતું હોય તો તેનું આવેગમય અભિવ્યક્તિ બને છે. વર્ગમાં સામાન્ય બાળક કરતાં પોતે નાની કે મોટી ઉંમરનું હોય તે હકીકત પણ તેને

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

આવે પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ સર્જે છે. સામાન્ય બાળકોમાં તે બળી ન શકે તો તેનામાં ક્રોધ અને નિરાશાવાદીના ભાવો જાગે છે.

4. સામાજિક પ્રતિષ્ઠા અને સ્થાન :-

સામાજિક પ્રતિષ્ઠા અને સ્થાન સંબંધ સ્વાવલંબિત્વને ગાઢ સંબંધ છે. સમાજના નીચલા સ્તરોમાંથી આવતાં બાળકોમાં પ્રતિકૂલતાના પ્રસંગો વધારે હોય છે.

5. બાળક વિષયક અપેક્ષાઓ :-

દરેક માતાપિતા પોતાના બાળક વિષે અનેક અપેક્ષાઓ સેવે છે અને તેને પૂરાં કરવા તત્પર છે. પરંતુ આગ્રહ કરવામાં બાળકની શક્તિનો જો ખ્યાલ કર્યા વગર તેની પાસે મર્યાદા બહાર અપેક્ષાઓ રાખવામાં આવે તો તે નિષ્ફળ જાય છે. પરિણામે તે લઘુતાભાવ અનુભવે છે. ઘણી વખત માતાપિતા પોતાની અપેક્ષાઓનું બાળકમાં પ્રક્ષેપણ કરે છે. બાળક પાસે અમુક પ્રકારની અપેક્ષા રાખે છે. તેથી તેના પ્રદાનની તેઓ ટીકા કરે છે. આથી બાળકની આત્મવિશ્વાસ અને સ્વાવલંબની ભાવનાને આઘાત લાગે છે. ઉપરાંત બાળકની નિષ્ઠાની અને ગાંભીર્યની અપેક્ષાઓ વધુ પડતી હોય તો તે પરિસ્થિતિ પણ બાળકમાં આવેગ - અપરિપક્વતા ઉત્પન્ન કરે છે.

6. સ્વાવલંબિત્વ અને બુદ્ધિને પણ સંબંધ છે. :-

બુદ્ધિશાળી બાળકનું અનુભવક્ષેત્ર વિસ્તૃત હોવાને કારણે તેનામાં વિવિધ પ્રકારના ભાવો અનુભવવાની શક્તિ ખીલે છે. તેની રસવૃત્તિનો વિકાસ થયેલો હોવાને કારણે તે વિવિધ માર્ગો એ આવેગ પ્રદર્શન કરી શકે છે. બુદ્ધિશાળી બાળક પરિસ્થિતિમાં રહેવું જોઈ, કારણ કે આનંદનું

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

નવા સમાજ શકે છે અને તે પ્રમાણે આવેગો અનુભવે છે, જ્યારે બંદબુદ્ધિ કે મૂર્ખનું અનુભવશીલ અતિ અશોભિત હોવાને કારણે તેનામાં લાગણીઓના બળ અશોભિત હોય છે. ઉપરાંત તે જડ અને મૂઢ જેવાં લાગે છે, તેનાં આવેગ-વ્યવહાર ઉપર કાબૂ બળ હોતાં નથી.

7. ચાડ, નબળી નિયંત્રણ, કામના બાબે, વગેરે અન્ય ઘટકો

આ ઘટકો બાળકમાં આવેગની અભિવ્યક્તિ પૂરે છે. જીવન કે લાગણી વાકી જ્યાં બાળકને અભ્યાંતર અપરાધની જરૂર છે. બાકી રહેલું બાળક જલદીથી ચિડાઈ જાય છે. ચિંતાઈ જાય છે. શાળામાં અભ્યાસ અને રમતનું આયોજન કરવામાં આ બાબતોનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ.

નબળી નિયંત્રણ અને શારીરિક નિબળતી

ધરાવતું બાળક અશક્તિ હોવાને કારણે શક્તિશાળી ચિંતાઈ જાય છે. પોષણનો અભાવ, અપચો, દાંત આવવા, બીમારી, કુવાગાઈ, વગેરે અનેક બાબતો બાળકની શક્તિને કાર્યવાહીમાં અવરોધ ઉત્પન્ન કરે છે અને બાળકની આવેગશિલતાને અસર કરે છે. બાળકના પુરોગામી બાકળ લાગી વધુ તેનો શારીરિક મુશ્કેલીઓ હોય છે. આવે વખતે બાળક કંજિયા કરે કે કંઈ કરે ત્યારે માતાપિતાએ તેને ઠપકારવા કે ધમકાવવા ન જોઈએ પણ કંજિયા કે કંઈનું મૂળ તપાસી દૂર કરવું જોઈએ.

* સમાપન :-

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

* બાળકમાં વિવિધ સ્વાવેગોનો વિકાસ અને સમાયોજન

→ ચિંતા (Worry) :-

ચિંતા એ કાલ્પનિક ભયનું સ્વરૂપ છે. ચિંતા બાળકની આજુબાજુના વાતાવરણમાં પ્રત્યક્ષ ઉદ્દીપકોથી ઉત્પન્ન થતી નથી. પરંતુ અસ્તુત્ય-પ્રેરક અનુભવ કે બનાવની કલ્પનાથી તેનામાં ચિંતા જન્મે છે. તેથી નાનાં બાળકો કે શિશુઓમાં 'ચિંતા' હોતી નથી. બાળકમાં ચિંતાઓનો જન્મ તેના માનસિક વિકાસની પુખ્તતા ઉપર આધાર રાખે છે. મોટી ઉંમરનાં બાળકોને લગતી ઘણીખરી બીકો ચિંતાઓ છે પરીક્ષામાં નિષ્ફળતા વિશેની, ભૂતપ્રેતની, સ્મશાનની, મૃત્યુની વગેરે બીક બાળકની કલ્પનાશક્તિને કારણે જન્મતી ચિંતાઓ છે. કારણ કે બાળકની આ બીક પ્રત્યક્ષ અનુભવમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી નથી. કોઈની પાસેથી સાંભળેલી કે વાંચેલી હકીકતોને આધારે તે ચિંતા કરે છે.

જો બાળક પરિસ્થિતિ સામે સામનો કરવા અશક્ત હોય તો તેનામાં નિષ્ફળતા અને લઘુતાની લાગણી જન્મે અને તેથી તે ચિંતા કરે છે. કે પરિસ્થિતિના પરિણામ વિશે તે શંકાસ્પદ ન હોય તે સ્થિતિ પણ ચિંતા જન્માવે છે. પરીક્ષાના પરિણામની ચિંતા કે મેચ જીતવાની ચિંતા આ પ્રકારની છે. ઘણી વખત પોતાની માની લીધેલી અશક્તિ, કોઈનાં પ્રત્યે વધારે પડતું મમત્વ તેના વિશે ચિંતા પ્રેરે છે. 'મારાથી આ કામ નહિ થાય તો' એવી ચિંતા શક્તિશાળી બાળકને પણ થાય છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

Page No.:
Date:

ચિંતા દરેકને સહનશક્તિ પ્રમાણમાં અસર કરે છે. ચિંતાની વિપરીત અસર શારીરિક સ્વાસ્થ્ય ઉપર થાય છે અને ચિંતાગ્રસ્ત વ્યક્તિની માનસિક સ્થિરતા ઘટે છે.

→ વિવિધ ચિંતાઓ :-

જુદી જુદી ઉંમરે બાળકમાં જુદા જુદા પ્રકારની ચિંતાઓ જન્મે છે. બાળકની મોટા ભાગની ચિંતાઓ ઘર, કુટુંબ અને શાળાના વાતાવરણની આસપાસ ગૂંથાયેલી હોય છે. જેમાં પોતાની તંદુરસ્તી કે કુટુંબના માણસની તંદુરસ્તી વિષેની ચિંતાઓ, માતા-પિતાની ઠપકો મળવાની ચિંતા, કે તેમનો પ્રેમ ગુમાવવાની ચિંતા વગેરે ચિંતાઓ નિશાળે જતા બાળકને થાય છે. તરુણોની ચિંતાઓ મુખ્યત્વે તેના દેખાવ, કપડાં, વાળની સફળતા, ભીખ માગ વિષે શું વિચારે! મિત્રો મને કેવા ધારે છે! જિંદગીમાં કેટલી સફળતા મળશે' વગેરે વિષે હોય છે. તેનામાં જાતિય બાબતો વિષે પણ ચિંતા જન્મે છે. કોલેજ તરુણો તો વધારાની બધી ચિંતાઓ કુશળ હોય છે કે તેઓ હંમેશા પ્રશ્ન કરતા હોય છે તેમને જીવનમાં કાંઈ સત્ય દેખાતો નથી તેઓ અસંતુષ્ટ બને છે.

→ જીજ્ઞાસા / કુતૂહલ (Curiosity) :-

બે થી ત્રણ માસની ઉંમર સુધી તો બાળક કેવળ પોતાનામાં જ વાચો છે. પરંતુ

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

ત્યારપછી તેનું ધ્યાન આકર્ષે એવું કોઈ પણ સજીવ કે નિર્જીવ નવીન ઉદ્દીપક તેનામાં રસ જગાવે કે અને કુતૂહલ સંતોષવા તે પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેની નિર્જીવ વસ્તુઓ ઉપરાંત ઘેર આવતા નવા નવા માણસોના ચહેરા, તેમનાં કપડાં અને તેમનાં વર્તનની તફાવત પણ તેના ધ્યાનને આકર્ષે છે. છોકરા-છોકરીઓના દેખાવમાં તેમજ કપડાં અને રાતવાતનો તફાવત જણાય તે આતુર હોય છે. ઘરમાં પ્રકાશનાં સાધનો, રેડીયો, ટીવી, પંખો વગેરેની ધાર્મિક કરામતો જાણવાનું બાળકને કુતૂહલ થાય છે. બાળક જ્યારે બહાર ફરવું થાય છે ત્યારે તેને આજુબાજુની સૃષ્ટિમાં રસ જાગે છે. સાપ, વીંછી, પંખી જેવાં જીવજંતુઓ વરસાદ, સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરે કુદરતી ઘટનાઓ તેમજ પ્રાણીઓ વિષે તે કુતૂહલ સેવે છે. છોકરા-છોકરીઓના વેષ વિષે તેનામાં કુતૂહલ જન્મે છે. મોટી ઉંમરે બાળકને તેના અભ્યાસ-ક્રમમાં આવતા પદાર્થો અને વિષયો વિષે કુતૂહલ જાગે છે અને જાતજાતના પ્રશ્નો પૂછે છે.

→ જીજ્ઞાસા / કુતૂહલનો આવિર્ભાવ :-

ઘણી બધી નવીન પદાર્થ બાળકને અચેક્કમ ચમકાવી દે છે, પરંતુ તેનો ધીરે ધીરે પરિચય થતાં તેનામાં કુતૂહલ ઉત્પન્ન થાય છે. કોઈ નવી વસ્તુ જોતાં સામાન્યતઃ બાળકનું મુખ ઉઘાડું થાય છે. કુતૂહલ ઉપર કરવાની પડે છે અને પછી તે નવી વસ્તુઓ

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

પાસે જઈને સંશોધન કરવા મંડે છે. જે વસ્તુને બાળક વસ્તુને પકડીને ચામડીમાં ફેરવી જુએ છે, પછાડે છે. અને ઉલટાવીસૂલટાવી પરિચય મેળવે છે. આમ કરવામાં તેની જ્ઞાનેન્દ્રિયો ઉત્તેજાય છે. અને તેમની મદદથી તે પદાર્થને ઓળખતાં શીખે છે. ધાર્મિક રમકડાંની કરામત જોઈવા બાળક તેને પકડે છે; તેને તોડે નાખે છે. ઘરમાં રહેલી જાતજાતની વસ્તુઓને તે તોડી ફોડીને તેના ગુણો જાણવા પ્રયત્ન કરે છે. આવી ઘરમાં નુકસાન પણ થાય છે. માતાપિતા બાળકની આ પ્રવૃત્તિઓને કુતૂહલ ટચકાર કરે છે. બાળકમાં સામાન્યપણે ત્રણ વર્ષની ઉંમરથી પ્રશ્નો પૂછવાની શરૂઆત થાય છે. ૬ વરસનું બાળક તો સૌથી વધારે પ્રશ્નો પૂછે છે કે કોઈકના જવાબો પણ માતાપિતા આપી શકે નહિ અને જવાબો શોધે છે.

→ જાતીય પ્રેમ :-

બાળક એ કે જાતીય ઉત્તેજનાથી ઉત્તેજાય છે. પરંતુ તેનું ધ્યાન મુખ્યત્વે વિજાતીય સંબંધોમાં કેન્દ્રિત હોતું નથી. પોતાના શરીર ઉપર ડાઘ ફેરવતાં જાણે બાળકને જાતીય ભાવનાં વિષે યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવું જરૂરી છે. દરેક ઉંમરનાં બાળકો માટે ઉત્તેજીત વ્યાપારિક છે. પરંતુ તરુણ અવસ્થામાં ઉત્તેજીતની રીત બાળકમાં પોતે કાંઈ અયોગ્ય કરે છે. એવો ડંખ ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી આવી રીત તેને પોતે જાતીય અયોગ્યતા વિષે શંકાશીલ બનાવે છે. અને સ્વજીવનની પ્રતિકૂળ અસર કરે છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

તરુણ વિજાતીય વ્યક્તિની મૈત્રી અને વ્યવહાર શોધે છે. આ સમયે કિશોર વિદ્યાર્થીમાં માં વિરુદ્ધ જાતિના શિક્ષક પ્રત્યે ઉત્પન્ન થતો અનુરાગ જાતીય પ્રેમનું પ્રદર્શન છે. આ ઉંમરે વિદ્યાર્થી શિક્ષકની પ્રશંસા કરે છે, તેમની રેખી કપડાં, વર્તનનું અનુકરણ કરે છે અને તેમના પ્રિયપાત્ર બનવા પ્રયત્ન કરે છે. આ પ્રકારના આકર્ષણને લીધે વ્યક્તિની વ્યક્તિકરણમાં સુધારો થાય છે અને નવી રેખો પડે છે. શાળા અને કોલેજમાં સહશિક્ષણ દરમિયાન સહશિક્ષણ અને વિજાતીય વિકાસમાં મહત્વના અનુભવો છે. આવા અનુભવો જાતીય આકર્ષણને લીધે છે અને જાતીય વૃત્તિના સંતોષની અભિલાષા તરફ મૂકી પાડે છે. વ્યક્તિના વ્યવહાર આવેગ-વિકાસ માટે તે જરૂરી છે.

→ સ્નેહ :

શરૂઆતમાં બાળકમાં કોઈપણ પ્રકારનો આવેગ અનુભવતું નથી. માત્ર ઉત્તેજના અનુભવે છે. બાળક થોડું થોડું થાય ત્યારે તેને કોઈ સ્પર્શ કે ઉંચકે તો તેને ગમે છે. જ્યારે તેને તેડવામાં આવે ત્યારે તે પ્રતિક્રિયારૂપે સ્મિત કરે છે. આ બાલ્યાવસ્થાની શરૂઆતની નિશાની છે. પરંતુ તેને બાળકનો સગાઓ તરફની આવેગ-જન્ય પ્રતિક્રિયા ન ગણી શકાય. બાળકમાં શૌ પ્રથમ સ્નેહ જે તેની સંભાળ કે દેખરેખ રાખે તેના પ્રત્યે દર્શાવે છે. સામાન્ય રીતે તેની દેખભાળ માતા રાખે છે તેથી માતા પ્રત્યે બાળકને સ્નેહ કે વાત્સલ્ય વધારે હોય તે સ્વાભાવિક છે. બાળકના સ્નેહના આધાર બીજાઓ તેની સાથે કેવી રીતે વર્તે છે તેના પર આધારિત છે.

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

શરૂઆતમાં બાળકની સ્નેહની લાગણી માતા પિતા, ભાઈ, બહેન, દાદા, દાદી, કુટુંબ કે કુટુંબના અન્ય સભ્યો પ્રત્યે હોય છે. પણ બાળક ચાર કે છ વર્ષનું થતાં શાળાએ જાય છે જ્યાં શિક્ષક તથા અન્ય બાળકોના તે સંપર્કમાં આવે છે. ત્યારે બાળક શિક્ષક પ્રત્યે તેમજ અન્ય બાળકોને જ મિત્ર બનાવતાં હોય છે તે મિત્રો પ્રત્યે સ્નેહની લાગણી દર્શાવે છે.

સ્નેહ એ દ્વિમાર્ગી ક્રિયા છે તે જેટલો આપીએ તેટલો મળે. તેથી બાળક માત્ર પ્રેમ કે લાગણી દર્શાવતાં જ પૂરતું નથી. તે બીજા માટે સારા કાર્યો કરે, બીજા પ્રત્યે માયાળું વર્તન રાખવે અને સ્વાર્થકેન્દ્રી ન બનતાં મળવું જોઈએ. માબાપ બાળક પ્રત્યે જેટલો સ્નેહ દાખવશે તેટલા પ્રમાણમાં બાળકના વ્યક્તિત્વનો યોગ્ય વિકાસ થશે. પણ ઘણીવાર અતિ સ્નેહ પણ બાળકને બગાડે છે. તેજ રીતે બાળક પ્રત્યે કઠોર વર્તન અને સ્નેહનો અભાવ વ્યક્ત કરવામાં આવે તો બાળકનો વ્યક્તિત્વ વિકાસ જુદા જ પ્રકારનો થાય છે.

વોટ્સન જણાવે છે શિશુમાં સામાન્યતઃ ક્રોધ, ભય અને પ્રેમના આવેગો વિકસેલા હોય છે. તેમ છતાં બાળક કેવી રીતે પ્રેમ અનુભવે છે તે વિશે હજુ સુધી જાણી શકાયું નથી પરંતુ તેને સ્નેહથી બોલાવવામાં આવે તેની સામે સ્મિત કરવામાં આવે તો તે બાળ બાંહી અસ્વસ્થ અવાજ કાઢે છે પોતાના હાથ લંબાવી તેડવાનું સૂચન કરે છે.

=> ક્રોધ

ક્રોધ, ગુસ્સો કે આક્રમકતા એ નિષેધક આવેગ છે. બાળકનાં ક્રોધનાં કારણો તેની વય અને સમજણશક્તિ પ્રમાણે બદલાતાં હોય છે. શિશુ ત્રણેક માસનું થાય ત્યારે ચોરાક કે ઊંઘની જરૂરિયાત દર્શાવવા તેને

કંઈ થતું હોય કે તેની ક્રિયામાં અવરોધ ઊભો થાય તો રડીને તેનો રોષ પ્રગટ કરે છે.

બાળક જેમ જેમ મોટું થતું જાય તેમ તેમ તેના ક્રોધનું સ્વરૂપ અને ઉગ્રતા બદલાય છે. એક વર્ષની વયનું બાળક તેના હાથપગનાં હલનચલનો રોકવામાં આવે કે તે જે રમકડાંથી રમતું હોય તે લઈ લેવામાં આવે ત્યારે તે ક્રોધિત થાય છે.

ક્રોધના આવેગના વિકાસ પર ગાર્ડનોએ વ્યાવહારિક અભ્યાસો કર્યા છે તે પ્રમાણે દોઢથી બે વર્ષની વય દરમિયાન બાળકો કુદરતી ક્રિયાઓ, સ્નાન, શયન, ભોજન વગેરેની ક્રિયાઓ દરમિયાન ક્રોધિત થાય છે. તેને વસ્તુને કોઈ અડે તો તે ખિજાય છે.

છ થી બાર વર્ષની વયે તેને શાંત થાય છે. આ અવસ્થા દરમિયાન તેનાં ક્રોધપ્રણ કાર્યોમાં કોઈ વિઘ્ન પાડે તો તે ક્રોધિત થાય છે. પોતે અને બૂટ પહેરવું હોય અને પહેરાય નહીં ત્યારે જો બીજા કોઈ મદદ કરે તો બાળક ખિજાય છે. તે મિત્રો સાથે વધારે રમવાં જવું હોય અને તેને અટકાવવામાં આવે તો પણ બાળક ગુસ્સે થાય છે.

બાર થી અઢાર વર્ષ ઉંમર એ ક્રોધની બાધ્યતાની અવસ્થા છે. આ ઉંમરે તે માતાપિતાના હુકમો તો ઘણીવાર અનાદર કરી ગુસ્સે થાય છે. ગાર્ડનો જણાવે છે કે જે કુટુંબમાં વડીલોની સંખ્યા વધારે હોય તે કુટુંબનાં બાળકોમાં ક્રોધનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે

⇒ ઈર્ષ્યા

ઈર્ષ્યા એ મુખ્ય આવેગ નથી પણ લઘુતાની લાગણી સાથે જાય, ક્રોધના આવેગોનું સંયોજન છે. સામાન્ય રીતે બાળકમાં 'હું' પદનો ભાવ વધારે હોય છે આ ભાવ કે વડીલો મારા તેનો જ સ્વીકાર કરે તેવી લાગણી

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

તેનો જ સ્વીકાર કરે તેવી લાગણી તેને હોય છે. જ્યારે કુટુંબમાં બીજું બાળક આવે અને તે તેના સ્નેહનું ભાગીદાર બને ત્યારે બાળકમાં ઈર્ષ્યા પ્રગટે છે. આ ઈર્ષ્યા ક્રોધમિશ્રિત હોય છે.

ઈર્ષ્યાના ઉદ્ભવ માટે માતાપિતા જવાબદાર હોય છે. સામાન્ય રીતે શરૂઆતમાં પ્રથમ બાળક માતાપિતાના સ્નેહના કેન્દ્રમાં હોય છે. પણ બીજું બાળકનો જન્મ થતાં માતાપિતા પ્રથમ બાળક પ્રત્યે દુર્લક્ષ સેવે છે તેમનું બધું ધ્યાન શિશુ પ્રત્યે હોય છે. પ્રથમ બાળક માતાપિતાના કુંડુ, કેન બંને સ્નેહની અપેક્ષા રાખે છે પણ તેને લાગે છે કે માતાપિતા તેની ઉપેક્ષા કરી રહ્યાં છે ત્યારે બાળકમાં નવા શિશુ પ્રત્યે ઈર્ષ્યા ઉદ્ભવે છે. માતાપિતા એ પ્રથમ બાળકની ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ નહીં.

બાળક પોતાનાં નાનાં ભાઈ બહેનને ચીડવી મારપીટ કરે ઈર્ષ્યા દર્શાવે છે. ઘણીવાર માતાપિતા પ્રત્યે પણ આક્રમક વલણ દાખવી ઈર્ષ્યા પ્રગટ કરે છે. ઈર્ષ્યાને લીધે તે ઘણીવાર રમકડાં તોડે છે. નાના ભાઈ બહેનની વસ્તુઓને તાંગડોડ કરે છે. ઈર્ષ્યા ઘણીવાર બાળકમાં પરપીડન કે સ્વપીડનનાં રૂપમાં પ્રગટ થાય છે. ઘણીવાર માતાપિતાની અતિશય ટીકા પણ બાળકમાં ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન કરે છે.

=) ભય

ઈલીઝાબેથ હરલોકના મતે પણ ગર્ભિનાની ઉંમરે બાળક ભય દર્શાવે છે. બાલ્યાવસ્થામાં તીવ્ર સંવેદના ભય પેદા કરે છે. આકાશમાં થતી ગર્જના, વીજળીના ચમકારા, આંધિનો ભારે અવાજ, કડકી દવા, ઈંજેકશન, દાઢીવાળા માણસ, હિંસક પ્રાણીઓ, વંદા જેવા જીવજંતુઓ બાળકમાં ભય પેદા કરે છે. અચાનક પરિસ્થિતિમાં કોઈપણ પ્રકારના ફેરફાર થાય તો બાળક ભયભીત થાય છે. આંધિની

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

બાહર ભય તો બાળક ભય પામે છે.

દાખલાર સમુક બાબતો જે મોટાં બાળકોમાં ભય પેદા કરે તે બાળકો નાનાં બાળકોમાં ભય પેદા કરતી નથી. મોટું બાળક જે સાપને જોઈને ભયભીત બનાવે છે. તેજ એક દોઢ વર્ષનું બાળક ભય પામતું નથી ઘણાથી મોટું બાળક ડરે છે શિશું ડરતું નથી. સામ ભયનો સાવેગ સંચાહિત છે.

જસ્ટીલ જણાવે છે કે ભયનો વિકાસ વિવિધ રીતે થાય છે. ફિલ્મીક વાર. ભયનું કારણ બાળકને ઘણાં અપ્રીતિકર અનુભવ હોય છે. જ્યારે બાળકને કૂતરું કરડે ત્યારે બાળક કૂતરાંથી ડરે છે. એટલું જ નહીં પણ જ્યાં કૂતરું કરડ્યું હોય તે અગાઉથી પણ બાળક ડરે છે. તે દિવસે ભયાનક સ્વપ્ન આવ્યું હોય તો તે રૂમમાં પણ જતાં તે ડરે છે.

2) આનંદ

મનોવૈજ્ઞાનિકોનું માનવું છે કે બાળક ત્રીજા મહિને આનંદનો આવેગ પ્રગટ કરે છે. એક વર્ષનું થતાં આ આનંદ ઉલ્લાસના રૂપમાં પ્રગટે છે. બાળકની કોઈ પણ ઇચ્છાઓ પૂરી થાય એટલે તે આનંદ અનુભવે છે. સ્મિત એ ઇશ્વર દ્વારા આનંદ વ્યક્ત થાય છે. કિલાંડ બાળકો આનંદ વ્યક્ત કરવા ચડપડાટ કરે છે. બાળક જો મહિને સ્મિત કરતું થાય છે, બાળકને જો ગલગલિયાં કરવામાં આવે, ઉછાળી ઝીલવામાં આવે તો તે સ્મિત કરે છે. જે તેના માતા-પિતા એવાં કૃત્યો બોલાવે તો તે હસે છે. મોટી ઉંમરનાં બાળકો એમજ ફરકા, એમજ વાતો વાંચીને, વાચન સંગીત, ફિલ્મ પર્યટન કે શાળામાં મળેલ સિદ્ધિથી આનંદિત

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

પ્રગતિ અટકાય છે બાળકની શારીરિક જરૂરિયાતો સંતોષાય અને ઇચ્છાઓ વધારી મળે અને પૂર્ણ પોષક મળે તો તે આનંદમાં રહે છે. જે કે તેણે માસનું બાળક પરિચિત થઇને જેતાં કે અવાજ સાંભળતાં આનંદ અનુભવે છે. જેમ જેમ બાળક મોટું થતું જાય, તેમ તેમ નવા નવા અનુભવો કે જે અથકનક ન હોય તે તેને આનંદ આપે છે.

* સમાપન :-